

RIEGEROVE PANORAME DALMACIJE

Mithad KOZLIČIĆ
Filozofski fakultet Zadar

UDK 949.75:612 (Dalmacija)
Izvorni znanstveni članak

Priljeno: 31. XII. 1997.

Riegerova djela *COSTA OCCIDENTALE / DELL'ISTRIA / disegnata per ordine del / Lloyd austriaco*, te *PANORAMA / della Costa e delle Isole di / DALMAZIA / nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco*, oba više puta tiskana u Trstu od polovice 19. stoljeća, dosad u znanstvenoj literaturi nisu valorizirana. Budući da se radi o vrlo vrijednim panoramskim prikazima obale, k tome i sa stanovitim umjetničnim odlikama, u ovom se tekstu pozornost obratila na ono koje donosi panoramski prikaz dalmatinske obale. Provedeno istraživanje je pokazalo da se Rieger u izradbi panorama oslanjao na njemu dostupnu oficijelnu pomorsku kartografiju, ponajprije milanski plovidbeni Atlas iz 1822.-1824., ali i druge plovidbene priručnike. U tom smislu, njegove su panorame vrijedan izvor podataka za upoznavanje onodobne toponimije obalnog ruba od rta Kumpar kod Pule pa gotovo do Spiča, ondašnje Lloydove parobrodarske linije koja je između tih točaka doticala najvažnije luke, pa niza drugih čimbenika važnih za povijest pomorstva. No, nedvojbeno i za upoznavanje postignutog stupnja poleogeneze tadašnjih luka hrvatskog Jadrana. Radi takvog skupa novih spoznaja trebalo je istražiti taj vrijedni izvor. U tekstu se priopćuju najbitniji rezultati takve raščlambe.

1. Uvodna razmatranja

Pomorcima je u plovidbenoj praksi, kad se radi o kartografskoj građi, oduvijek trebalo troje: prvo, pouzdane plovidbene karte, drugo, kvalitetni kartografski planovi luka, morskih kanala i plovidbeno težih područja te, treće, panorame plovidbenog područja. Sve je to početkom 19. stoljeća postiglo onu razinu kvalitete da su ta kartografska djela, uz stanoviti kritički kut promatranja, uporabljiva i danas. Atlas plovidbenih karata, planova i panorama, *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, koji je 1822.-1824. godine izdao Vojnozemljopisni institut iz Milana (*Istituto geografico militare di Milano*), upravo je takve razine kvalitete.¹ K tomu, u njemu su objedinjene sve tri vrste kartografske građe, pa

¹ *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Milano, 1824. (Povijesni arhiv, Zadar, Zbirka zemljovida, sign. 76a).

je bio općeprihvaćen. Jedino je bilo potrebno iznova ga tiskati kad se prva naklada prodajom iscrpi, pa je to i učinjeno šezdesetih godina 19. stoljeća.²

Atlas *Carta di cabottaggio del mare Adriatico* specifičan je u tome što u mjerilu 1 : 175.000 prikazuje cijeli Jadran na 20 listova. Pritom se na svakom listu (foglio I-XX) donose na prikladnim mjestima planovi najvažnijih luka, te dodatni peljarski opisi na karti prikazanog plovidbenog područja. U nastavku su atlasa panorame obje jadranske obale na posebnim listovima.

Ako su austrougarske pomorske karte već sedamdesetih godina 19. stoljeća predstavljale daljnji pomak u kvaliteti izradbe plovidbenih karata i pomorskih planova, to se ne može reći za panorame, barem ne prema sveobuhvatnosti prikaza Jadrana. Naime, onu množinu panorama kakvu donosi *Carta di cabottaggio del mare Adriatico* nikad više nitko neće iznova izraditi. Primjerice, *Beiheft zum Segelhandbuch für das Mittelmeer. VI. Teil: Das Adriatische Meer*, Berlin, 1910.³ donosi panorame više razine kvalitete, također za Jadran, ali ne cjeline toga mora, već pomorcu najbitnijih dijelova za plovidbu: svjetionika, signalnih kuća, luka. Drugim riječima, panoramski bitno reduciranu sliku, a k tome i gotovo cijelo stoljeće kasnije.

Neovisno o takvom razvitku pomorske kartografije uvjetovane planovima i postignućima državnih instituta, u posljednjem desetljeću prve polovice 19. stoljeća tršćanski akvarelist Giuseppe Rieger, služeći se prvenstveno panoramama tiskanim u atlasu *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, vjerojatno i drugim plovidbenim priručnicima, te uz obilazak terena radi umjetničkog uvida u izgled obala, izrađuje dvije knjige panorama istočnog Jadrana za potrebe parobrodarstva Austrijskog Lloydja. Prvo se pozabavio zapadnom obalom Istre, te izradio panoramski izgled te obale od Trsta do Pule, što je litografirano i otisnuto u jednoj knjizi:

COSTA OCCIDENTALE / DELL'ISTRIA / disegnata per ordine del / Lloyd austriaco / da / Giuseppe Rieger / TRIESTE / Litografia di B. Linassi e C.° / 1845.

Zatim je slijedio ostatak: rt Kumpar na ulazu u pulsku luku - Boka kotorska - Budva, priređeno i tiskano u zasebnoj knjizi:

PANORAMA / della Costa e delle Isole di / DALMAZIA / nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco. / Disegnato per ordine dello Stabilimento suddetto / da Giuseppe Rieger. / TRIESTE, LITOGRAFIA DI B. LINASSI e C.° / 1850.

Radi se o sažetim, ili se možda čak može kazati *zgusnutim* panoramama istočnojadranske obale koje je prikazuju u neprekinutom slijedu. Tiskane su na formatu 168 x 245 mm, složenom lijepljenjem u traku dugu 11.855 mm. Traka je presavijanjem složena u 41 list, te je sve ukoričeno u kartonske korice. Ako bi toj traci pridružili i istarski dio, bila bi duga preko 20 metara.

² Povijesni arhiv. Zadar, Zbirka zemljovida, ima i to drugo dopunjeno izdanje, priređeno na nešto tanjem papiru. U kartografskoj se zbirci vodi pod istom signaturom.

³ *Beiheft zum Segelhandbuch für das Mittelmeer. VI. Teil: Das Adriatische Meer*, Berlin 1910. (Državni hidrografski institut, Split, knjižnica, bez signature).

Oba izdanja panorama uvjetovana su parobrodarskom prugom Austrijskog Lloyda Trst - Dalmacija otvorenom 20. kolovoza 1838. godine. Budući da su Lloydovi parobrodi na toj pruži od Trsta dalje prometovali uz zapadnu obalu Istre, a u produžetku rt Kamenjak - Mali Lošinj - Zadar - Šibenik - Split - Hvar - Korčula - Dubrovnik - Herceg-Novi - Kotor, jasno je da će upravo ti krajolici biti prikazani na Riegerovim panoramama.

No, to nipošto ne znači da te panorame nisu mogli koristiti onodobni pomorci u praktičnoj navigaciji istim morskim vodama. Dapače! Međutim, razlog njihove pripreme a zatim litografiranja i tiska bio je turistička promidžba istočnojadranske obale i otočja, ponajprije radi povećanja broja putnika na Lloydovim parobrodarskim linijama i s tim u vezi iniciranjem turizma. Budući da su oba sveska, s minimalnim dotjerivanjima, izdana više puta nego što bi to tražila plovidbena praksa, a k tome panorame imaju i umjetničke kvalitete, nedvojbeno je da su doista bile prihvaćene od putnika Lloydovih parobroda, pa će oni biti glavna klijentela koja će ih kupovati. Uostalom, u razdoblju 1837.-1844. Lloydovi su parobrodi na pruži Trst - Dalmacija i obratno prometovali svega dvadeset puta, pa je to odviše malo da bi panorame mogle biti prodane u dovoljnoj količini pomorskim časnicima. Ali, za isto to vrijeme u oba je smjera prevezen 2.881 putnik, što je već broj koji je mogao u dobroj mjeri iscrpiti prve naklade, te inicirati nove. Konačno, treba znati da svesci s obzirom na kakvoću izradbe nisu bili previše skupi, a tadašnja putnička klijentela Lloydovih parobroda pretežno je pripadala višem i srednjem sloju, dakle onoj društvenoj skupini koja je oduvijek bila najzahvalnija za izdavaštvo.

Ipak, najzanimljivije je to da Riegerove panorame ni danas nisu izgubile odviše na svojoj vrijednosti. Njihovu umjetničku vrijednost proteklo vrijeme nije umanjilo nego, čini se, čak povećalo. K tomu one su izvanredan dokument o jednoj plovidbenoj ruti parobroda koja je u austrougarskoj organizaciji funkcionirala gotovo cijelo jedno stoljeće. Stoga njihovo razgledanje nije samo sjeta za prošlim vremenima, već i zbog kvalitete rada dobar pregled konfiguracije ove obale i onodobne sadržaje na njoj.

***

Panorame Dalmacije Giuseppea Riegera nisu nastale slučajno. Po svojoj su kvaliteti jedinstveno djelo u povijesti pomorske kartografije Jadrana. Međutim, o tom tršćanskom akvarelistu u suvremenoj kritičkoj literaturi gotovo se ništa ne može naći. Stoga se u produžetku prvo predočuje genezu panoramskih prikaza ove obale, drugo osnovne značajke vezane uz Riegera kao slikara, treće, razlog nastanka njegovih panorama Istre i Dalmacije, četvrto, osnovne značajke koje obilježavaju Riegerove panorame Dalmacije, te peto, raščlamba toponimije nazočne na njegovim panoramama.

2. Panoramski prikazi istočnog Jadrana tijekom povijesti

Za uspješnu plovidbu pomorcima nisu dovoljne samo kvalitetne plovidbene karte, te planovi luka i plovidbeno težih područja. Trebao je i panoramske snimke obale. Osobito se to odnosi na istočni Jadran gdje je razvedenost obalne crte njezina temeljna odlika, ali toliko izražena da joj se i u svjetskim mjerilima nalazi malo pravih usporedbi.⁴ K tomu, Jadran je tijekom povijesti funkcionirao kao najkraća veza Europe s Azijom i Afrikom,⁵ pa je to razlog više za nastanak takve potrebe. Naime, treba istaknuti bitno obilježje panoramskih snimaka, bilo onih starih, povijesnih, ili najnovijih, suvremenih, radarskih. Oni su onaj čimbenik koji pomorcima pomaže da još iz prilične daljine, samo po obrisima, prepoznaju otok ili naseljeno mjesto, bez obzira želi li se njemu približiti ili će mu to uočavanje biti tek dopuna zemljopisnoj orijentaciji.⁶ Uspješnost u takvim radnjama ranije, kad je dosegnuti stupanj razvitka navigacije bio niži, a mjerni instrumentarij kojim se služila nedostatno točan,⁷ nije značila samo razinu sigurnosti već i nerijetko izbjegavanje pogibelji. Pritom, za brod i posadu opasnost nije bila jedino u nasukivanju ili nekoj drugoj pomorskoj nezgodi. Uz obalu istočnog Jadrana ako zapovjednik u svakom trenutku nije znao gdje se točno nalazi, brod i posada mogli su biti zaplijenjeni ili ih je moglo zadesiti i

- 4 O pomorskom zemljopisu, pa i razvedenosti obala našeg Mediterana, podrobnije I. RUBIĆ, *Evropsko-azijsko-afrički Mediteran*, Zagreb 1959, *passim*; N. STRAŽIČIĆ, *Mediteran. Prirodno-geografski i pomorsko-ekonomski aspekt*, *Pomorski zbornik*, sv. 24, Rijeka 1986, 15-36; IDEM, *Sueski kanal - najstariji i najprometniji umjetni pomorski prolaz u svijetu*, *Pomorski zbornik*, sv. 28, Rijeka 1990, 217-241; M. ŠEGOTA, *Geografija južne Evrope*, Zagreb 1982, *passim*. Za ostala svjetska mora usp. N. STRAŽIČIĆ, *Pomorska geografija svijeta*, Zagreb 1984, *passim*.
- 5 B. KOJIĆ, *Značenje Jadranskog mora kao svjetskog plovnog puta*, *Pomorski zbornik*, sv. 5, Zadar 1967, 1-32; IDEM, *Jadransko more. Jadransko more kao prometni put*, *Pomorska enciklopedija*, sv. 3, Zagreb 1976, 164-167.
- 6 Preciznije, na navigacijskim panoramama su u točnom omjeru prikazani dijelovi područja bitni za raspoznavanje obale i otoplja radi prolaza i prilaza. Njihova bitna odlika jest promatranje iz "žablje" perspektive.
- 7 B. FRANUŠIĆ, *Povijest navigacije u Hrvata*, Dubrovnik 1994, *passim*; J. B. HEWSON, *A History of the Practice of Navigation*, Glasgow, 1951, *passim*; I. HEKMAN, *Povijest pomorske navigacije*, Rijeka 1990, *passim*; M. KOZLIČIĆ, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990, *passim*; IDEM, *Risultati delle ricerche sull'Istria del 1806 del Beauteemps-Beaupré*. (Contributo alla storia della marineria e della cartografia della costa occidentale dell'Istria), *Atti del Centro di ricerche storiche*, sv. 25, Trieste - Rovinj 1995, 41-138; IDEM, *Beauteemps-Beaupré o Jadrano 1806. godine*, *Pomorski zbornik*, sv. 33, Rijeka 1995, 259-279; B. VERONESE, *La navigazione nei secoli XV e XVI - Esplorazioni, strumenti e carte nautiche*, *Rivista Marittima*, Nr. 1, Roma 1987, 57-74; IDEM, *La navigazione dal secolo decimosesto al secolo decimonono*, *Rivista Marittima*, Nr. 4, Roma 1987, 57-76. O pravilima suvremene navigacije ovim morem S. LAKOŠ, *Plovidba u specifičnim područjima*, *Hidrografski godišnjak 1976-1977*, Split 1980, 161-166; IDEM, *Isključiva ekonomska zona i plovidba na Jadrano*, *Pomorski zbornik*, sv. 21, Rijeka 1983, 73-80; IDEM, *Sadašnji i budući plovidbeni putovi na Jadrano*, *Pomorski zbornik*, sv. 23, Rijeka 1985, 333-353; IDEM, *Plovidba Jadranom*, u: *Spašavanje na Jadrano*, Rijeka - Split 1987, 185-193; IDEM, *Pomorske nezgode na istočnom dijelu Jadrana*, *Pomorski zbornik*, sv. 27, Rijeka, 1989, 499-528; IDEM, *Pomorske nezgode na Jadrano*, u: *Policija i sigurnost*, Zagreb 1993, 382-386; IDEM, *Manevriranje velikim brodovima*, *Pomorski zbornik*, sv. 31, Rijeka 1993, 311-359; IDEM, *Turistička krstarenja jedrenjacima*, *Pomorski zbornik*, sv. 32, Rijeka 1994, 351-368; IDEM, *Otok Palagruža kao stožerni objekt regulacije plovidbe u srednjem i sjevernom Jadrano*, u: *Zbornik Palagruža - Jadranski dragulj*, Split 1996, 171-183.

štogod gore, jer su tu bile brojne vlasti od kojih je uvijek neka prema njima mogla biti neprijateljska.⁸

Stoga se potreba za panoramskim prikazima istočnog Jadrana, barem dijelova najzanimljivijih za trgovačku plovidbu, javlja vrlo rano - s prvim portolanima. Već je kod G. F. Camocija 1571. godine vidljiva težnja za panoramskim. Možda još ponajbolje to pokazuju njegove vedute Osora, Šibenika, akvatorija Trogira ili primjerice hvarske luke.⁹ One su, sa suvremenog stajališta, zgodan spoj panoramskog i kartografskog, a pomorcu i jest trebalo oboje. Naime, s jedne strane kartografski plan, a s druge, panoramski prikaz (kod Camocija vedutski).¹⁰ Je li Camocio bio svjestan takvih potreba u pomorstvu izlišno je pitanje. Možda je tom upitu najbolji odgovor činjenica da će se djela slična obilježja u narednih tridesetak godina pojaviti više puta: S. Pinargentija 1573., reprint G. F. Camocija 1574., G. Franca 1579., A. Degli Oddija 1584. te G. Rosaccija prvo 1592., a zatim kao reprint, 1606. godine.¹¹

Točni kartografski prikazi luka bili su nasušna potreba i prije Camocija, ali za njih kartografi nisu imali dovoljno zemljopisnih podataka. Radi se prije svega o dubinama i kvaliteti dna. Prve takve planove, ali još uvijek s vedutskim elementima, dat će znameniti nizozemski pomorac W. Barents 1595. godine. On u gornjem desnom kutu svoje karte Jadrana, koju čak naziva hidrografskom,¹² s njegova istočnog dijela donosi šest planova. Međutim, jedino za Rovinj i Pomenu na Mljetu ističe podatke o dubini mora, budući da sličnu zemljopisnu građu nije imao za druge. Te dvije luke su stoljećima prije toga

⁸ O vlastima Austrije, Mletačke Republike, Osmanske Carevine, pa i kratkotrajnim drugih država na istočnom Jadranu, i njihovu značenju tijekom povijesti, pregledno N. KATIČIĆ, *Jadransko more. Razvoj međunarodnih pravnih odnosa na Jadranu*, *Pomorska enciklopedija*, sv. 3, Zagreb 1976, 161-163; B. STULLI, *Jugoslavija. Pregled povijesti pomorstva naroda Jugoslavije do početka 19. st.*, *Pomorska enciklopedija*, sv. 3, Zagreb 1976. Za 19. stoljeće, kada nastaje Riegerovo djelo, mjerodavni su radovi: S. OBAD, *Sukob talijanskih i austrijskih interesa na Jadranu u revoluciji 1848/49. god.*, *Pomorski zbornik*, sv. 6, Zadar 1968, 531-538; IDEM, *Položaj Austrije na Jadranu za vrijeme rata u Italiji 1859. godine*, *Pomorski zbornik*, sv. 7, Zadar 1969, 591-604; IDEM, *Sukob interesa velikih sila na istočnom Jadranu krajem 18. i u ranom 19. stoljeću*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 31 (18), Zadar 1993, 249-254.

⁹ M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici. Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana. (Izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća)*, Zagreb 1995, 120-130, K-73, 76, 78, 83; M. MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae*, Zagreb 1993, 59, 73, 77-80.

¹⁰ Vedute predstavljaju u točnom omjeru prikaz užeg dijela obale ili otoka, ipak najčešće naseljenog mjesta. Kut promatranja kod njih je "ptičja" perspektiva.

¹¹ M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 136-145 (Pinargenti), 146-150 (Franco), 160-167 (Degli Oddi), 202-212 (Rosaccio); IDEM, *Povijesni razvoj kartografiranja hrvatskih zemalja*, *Glasnik Društva bibliotekara Split*, sv. 4, Split 1996, 12-22; M. MARKOVIĆ, 57-58 i 129-131.

¹² Puni naslov te karte jest: *Tabula Hydrographica. In qua Italiae, orae maritimae: Item Venetiae, Istriae, Dalmatiae, Slavoniae, Graeciae, et orae maritimae Corfu, Chephaloniae, et adiacentium Insularum : earum etiam omnium quae in Mari Supero habentur : necnon & portus. Promontoria profunda & Syrtes. Portusitem praecipui, topographice Summa diligenter designantur a Giulielmo Barentsono (...)*. Izdana je u Amsterdamu 1595. godine. O njoj L. LAGO - C. ROSSIT, *Descriptio Histriae*, Trieste 1981, 142-143, Tav. LXVIII; M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 192-196. Postoji i drugo izdanje te karte s početka 17. stoljeća koju čuva splitska Sveučilišna knjižnica. Usp. M. KOZLIČIĆ, *Neke naznake uz splitski primjerak Barentsove karte Jadrana*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 34 (21), Zadar 1995, 185-198.

iznimno značajne jer su bile ključne u jedrenjačkoj plovidbi uz ovu obalu. Iz Venecije se, naime, doplovljavalo najčešće do Rovinja (samo zimi do Poreča), pa se odatle dalje nastavljalo istočnojadranskim morskim vodama put Otranta i Sredozemlja. U obratnoj plovidbi, jedno od važnijih sidrišta gdje se brodovlje okupljalo za nastavak plovidbe put Venecije, bila je luka Pomena. Od nje se, opet istočnim Jadranom, plovilo do Rovinja, a iz njega, uz pomoć obvezatnog peljara, do Venecije.¹³ No, kako se vidi na ta dva plana, a na preostala tri još više, zadržani su vedutski čimbenici, jer ni Barents, premda iskusan pomorac pa čak i polarni istraživač, nije znao kako taj drugi aspekt razriješiti. Konačno, te se dvojbe, pa i nedostatak kvalitetne zemljopisne građe, čak i za tako značajnu luku kakva je Venecija u to doba, uočavaju u naredna četiri plana smještena u donjem desnom kutu iste karte. I nije jedini problem u Veneciji, već u stanovitoj mjeri i na ostala tri prikaza: Ankone, Brindizija i Gallipolija. Razine u kvaliteti u odnosu na istočnojadranske luke i više su nego samo zamjetne, a tome je jedini razlog u bitno višoj učestalosti plovidbe istočnojadranskim morskim vodama.¹⁴

Nedostatak kvalitetnijih zemljopisnih podataka, ali i dvojbe kako što razriješiti u kartografiji ne prekidaju se s Barentsovom radom, već se nastavljaju. Čak bi se moglo kazati da se dvojba oko kartografsko-vedutskog prikaza, konkretnije njihova dvojtva, produžava. To izvanredno potvrđuju kartografiranje otoka Raba i Paga ili primjerice Dubrovnik i Kotora u reprintu Rosaccijevog portolana iz 1606. godine.¹⁵ Na njima se doista do razine egzaktnosti vidi potreba za kartografiranjem glavne luke određenog područja, ali i panoramski prikaz luke i njezina zemljopisnog smještaja u to područje. Budući da panoramski prikaz, možda ponajprije na intelektualno-likovnoj razini kartografima toga doba još uvijek nije bio blizak, problem su riješili kartografsko-vedutski.

U kasnijim desetljećima, preciznije tijekom prve polovice 17. stoljeća, privremeno opada konjunktura na Sredozemlju pa i Jadranu. Time se umanjuje i potražnja za kartografskim djelima potrebnim za praktičnu navigaciju, pa novih i nema.¹⁶ Ipak, kad se konjunktura obnovi, zamjetno je da se uočeni trendovi ne mijenjaju. To se u određenoj

¹³ C. F. BEAUTEmps-BEAUPRÉ, *Rapport sur les rades, Ports et Mouillages de la Côte Orientale du Golfe de Venise. Visites en MDCCCVI. Par ordre de sa Majesté l'Empereur et Roi Sous les Ministères de Leurs Excellences Le Vice Amiral Decrès Ministre de la Marine et des Colonies de l'Empire Français et de général de division Caffarelli Ministre de la Guerre et de la Marine du Roy(au)me d' Italie. Par C(harles) F(rançois) Beauteemps-Beaupré Membre de la Légion d' Honneur, Hydrographe, sous Chefs du Dépôt général des Cartes et Plans de la Marine et des Colonies*, 1-6. (Sveučilišna i nacionalna knjižnica, Zagreb); IDEM, *Rapports sur les rades, ports et mouillages de la côte orientale du golfe de Venise. Visités en 1806, 1808 et 1809, par ordre de l'empereur, Annales hydrographiques*, Paris 1849, 32-35; M. KOZLIČIĆ, *Beauteemps-Beaupré o Jadranu 1806. godine*, 259-279; *Segelhandbuch der Adria*, Hydrographischer Amte der k. und k. Kriegsmarine, Pula 1906, 34-37. Problem tih plovidbi detaljnije je razrađen kod M. KOZLIČIĆ, *Risultati delle ricerche sull'Istria del 1806 del Beauteemps-Beaupré*, 257-279.

¹⁴ Podrobnije M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 192-196, IDEM, *Neke naznake uz splitski primjerak Barentsove karte Jadrana*, 185-198; L. LAGO - C. ROSSIT, *Descriptio Histriae*, 142-143.

¹⁵ M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 202-212, K-182-183, 190, 194; M. MARKOVIĆ, 129-131.

¹⁶ M. KOZLIČIĆ, *Hrvatsko brodovlje - Croatian Shipping - Le navi Croate*, Split - Zagreb 1993, *passim*; IDEM, *Povijesni razvoj kartografiranja hrvatskih zemalja*, 12-22.

mjeri može vidjeti čak i kod G. Santinija. On u svojem djelu donosi panoramsko-vedutske crteže dalmatinskih gradova s elementima arhitektonske vizije (jer je bio inženjer).¹⁷ Čak bi se moglo kazati da panoramska razina bitno preteže nad vedutskom. Možda se takvi trendovi ponajbolje uočavaju na prikazima Zadra, Splita i Hvara. No, to nisu prikazi u službi plovidbe, niti na bilo koji način imaju veze s njom. Ali su važni za razumijevanje puno kasnijih Riegerovih panorama. I Santinijevi radovi, naime, imaju nedvojbeno likovnu crtu, te je to bitna veza s Riegerovim radom. U tom pogledu važne su i grafike dalmatinskih gradova Nizozemca J. Blaeua nastale vjerojatno oko 1670. godine.¹⁸ budući da su one u likovnom pogledu još uspjelije, ali su, u odnosu na Santinijev rad, ipak bliže vedutskom.

Pravo je rješenje bilo razdvojiti panoramski prikaz od plana. U povijesti kartografiranja Jadrana Trogirani Ivan Lučić u takvom je stremljenju prvi. On u svojem djelu o povijesti rodnog mu Trogira donosi dva plana.¹⁹ Prvim podrobnije prikazuje smještaj Trogira u regiji, a drugim sam grad Trogir. Taj drugi je mnogo zanimljiviji jer se u njegovu dnu donosi najstariji panoramski prikaz Trogira. To je ujedno i najstarija bilo kakva panorama s Jadrana u klasičnom smislu te riječi. Pri tom treba znati da se panorama potrebna pomorcu u priličnoj mjeri razlikuje od nepomoračkih panoramskih snimaka. Lučić daje upravo tu klasičnu pomoračku, tj. pogled s relativno velike daljine, tako da se promatrani objekt nalazi gotovo na obzoru.²⁰

Time se od Lučića konačno otvara prostor za prijelaz s vedutskog prema panoramskom. No, to nikako ne znači da u narednim desetljećima treba očekivati još bolje radove od Lučićeva. Tipičan primjer, ali barem na razini likovnosti postignutoj kod Santinija i Blaeua, jesu grafički radovi J. Peetersa iz 1686. godine.²¹ Njegovi prikazi primjerice Poreča, Šibenika ili Dubrovnika, pa donekle i Kotora u velikoj mjeri imaju elemente panoramskog, a u prikazima Pule i Herceg-Novog nije se uspio pomaknuti od vedutskog. Slično je s G. Justerovim grafikama iz 1703.-1708. godine.²²

Ipak, Lučićev trend će dobiti svoje nastavljače. Prvi je znameniti V. M. Coronelli. On u svojem tzv. "Malom izolaru" donosi kartografsku građu na temelju koje se pouzdano može zaključiti da je preteča panoramskog vedutski prikaz.²³ To djelo, prvi put tiskano u

¹⁷ D. KEČKEMET, *Mapa crteža dalmatinskih gradova* ing. Josipa Santinija, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split 1953, 59-82.

¹⁸ D. KEČKEMET, *Grafike dalmatinskih gradova* Joana Blaeua, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 22-23, Zadar 1976, 153-180.

¹⁹ M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 218-227, K-206-207. O Lučiću M. MARKOVIĆ, 182-183.

²⁰ Dvojbe oko toga je li Lučić i kartograf razriješene su kod M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 218-227. Pri tom uopće nije sporno da li je on bio i kartografski crtač. Naravno da je to radio za njega Blaeu, njegov nizozemski nakladnik, pa inženjer Alessandro Magli i drugi. Usp. D. KEČKEMET, *Grafike dalmatinskih gradova* Joana Blaeua, 174-175. Posebno usp. M. MARKOVIĆ, 182-183.

²¹ M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 228-230, K-208-213.

²² Najveći dio Justerovih grafičkih prikaza dalmatinskih gradova objelodanio je L. BERITIĆ, *Obalna utvrđenja na našoj obali*, *Pomorski zbornik*, sv. I, ed. JAZU, Zagreb 1962, 217-264.

²³ M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 231-282. O Coronelliju i njegovu djelu podrobno M. MARKOVIĆ, 207-211.

Veneciji 1688. godine, kartografski predočujući pomorski put Venecija - istočni Jadran - Jonsko i Egejsko more - Istanbul, preko dvije trećine kartografskog materijala donosi u funkciji plovidbe istočnim Jadranom. Coronelli je kao službeni mletački kartograf prikupio sve što je do njegova vremena bilo relevantno za opisanu pomorsku rutu, bez obzira što su pojedini kartografski radovi za njegovo vrijeme bili stari čak cijelo stoljeće. Dobar pokazatelj toga jesu dva prikaza Pule. Jedan je njemu suvremen, a drugi nije odviše različit od onih kod Camocija, Franca ili Rosaccija.²⁴

Primjer Pule u tog kartografa nije usamljen jer slično čini sa Šibenikom, Trogirom ili Hvarom.²⁵ Ali, za Split daje drukčije razine kvalitete prikaza; prvo kartografski plan, drugo, slično Lučiću, poseban kartografski rad koji u gornjem dijelu ima panoramski, a u donjem vedutsko-kartografski prikaz.²⁶ Drugim riječima, uz panoramu Splita predočava se i šire područje gdje je smješten. Više od toga čak ni kartograf Coronellijeva položaja i teorijsko-praktičnog kartografskog i zemljopisnog znanja nije mogao pružiti. Nedostajala mu je još veća količina svježih i točnih zemljopisnih podataka, jer bi samo ona omogućila postizanje još veće kvalitete kartografskog rada. Odnosno, bio je potreban planski napor države, budući da je jedino ona mogla organizirati i financirati dugu kampanju svekolike izmjere terena uz istodobnu izradbu panoramskih snimki obale. Već monumentalnost djela V. M. Coronellija sugerira da je nastalo uz bitnu potporu države, ali to još uvijek nije niti blizu onom što je doista bilo potrebno.

Stoga, jer nije bilo bitne potpore države, tijekom 18. stoljeća nema stvarnih pomaka u razini koju su postigli Lučić i Coronelli.²⁷ Doduše, barem u unapređenju kartografskog plana postižu se stanoviti rezultati. Dijelom je to vidljivo kod J. Rouxa, koji u svojem albumu mediteranskih luka iz 1764. godine donosi i planove istočnojadranskih, na kojima se uz dubine prvi put u povijesti kartografskog prikazivanja ovoga mora ističe i kvaliteta dna.²⁸ No, još se više taj pomak uočava u peljaru N. J. Bellina iz 1771. godine. On nastoji opisati i kartografski prikazati plovidbeni put od Venecije do Moreje posvećujući, slično Coronelliju, najveću pozornost istočnom Jadranu. U tom nastojanju izrađuje nekoliko potpuno novih planova najvažnijih luka. Na njima kartografira dubine i kvalitetu dna, ali s

²⁴ M. KOZLIČIĆ, K-72, 105, 180, 223-224.

²⁵ M. KOZLIČIĆ, K-237-238 (Šibenik), K-243-244 (Trogir), K-255-256 (Hvar).

²⁶ M. KOZLIČIĆ, K-245, 247.

²⁷ Takvim treba vidjeti i dio radova iz početka 18. stoljeća Perašanima Julija Balovića. Uz prikaz pomorskih bitaka mjestimično donosi i planove nekih naših luka. Usp. C. FISKOVIĆ, *Borbe Peraštana s gusarima u XVII i XVIII stoljeću*, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 21, Kotor 1973, 21-22, 25-27, 29, te slike 1, 18, 28. Međutim, uz njih, na jednom prikazuje panoramu albanskog otoka Sazana (alb. Sazani), i to za pomorske panorame u vrlo klasičnoj maniri - IDEM, 31 i slika 40.

²⁸ M. KOZLIČIĆ - V. LOZIĆ, *Starije zemljopisne karte u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, Katalog izložbe, Split 1994, 30-31, 58-62. Najstarije izdanje Rouxova albuma luka Mediterana iz 1764. ima dubrovački Pomorski muzej - usp. A. KISIĆ, *Obala Hrvatske na pomorskim i geografskim kartama od 16. do 19. stoljeća*, Katalog izložbe, Dubrovnik 1988, 19, Nr. 36. Taj je album kasnije tiskan više puta. Posljednje naklade, one u prvoj polovici 19. stoljeća, kao autora nekad ističu Jeana Josepha Allezarda (M. KOZLIČIĆ - V. LOZIĆ, 30, Nr. 87-91, izdanje iz 1804. godine; A. KISIĆ, 20, Nr. 52, izdanje iz 1833. godine), ali i Rouxa (M. KOZLIČIĆ - V. LOZIĆ, 30-31, Nr. 92-96, izdanje iz 1839. godine). Potpuno je jasno da je stvarni autor Joseph-Ange-Antoine Roux, a zašto se kasnije pojavljuje Allezard upitno je, te će to trebati istražiti nekom drugom zгодom.

daleko većim brojem podataka. U tom pogledu, kao tipične Bellinove kartografske radove treba spomenuti planove Poreča, Pule, Splita i luke Vis.²⁹

Usporedo s očevidnim napretkom u izradbi kartografskih planova panorame će morati počekati početak 19. stoljeća. Ono što se primjerice nalazi kod G. Albrizzija 1753. tek su minimalno dotjerane camocijevsko-coronellijevske vedute. Slično je s A. Fortisom (1771.) ili s V. A. Formalèonijem (1787.).³⁰ U umjetničkom pogledu od njih su neusporedivo bolji radovi L. F. Cassasa, ali to su klasične umjetničke vizure povijesnih građevina istočnojadranske obale,³¹ pa stoga puno s panoramskim nemaju, premda su najvjerojatnije na razini likovnosti imale utjecaja na Riegera.

Stvarni pomak nastaje tek s uspješnom hidrografskom izmjerom istočnog Jadrana, prvom znanstveno utemeljenom u povijesti istraživanja toga mora, koju će 1806. i 1808.-1809. organizirati i realizirati C. F. Beautemps-Beaupré.³² Ali to je učinjeno ne samo uz državnu potporu, nego čak i u službi napoleonske Francuske (razdoblje Ilirskih provincija). K tomu, angažiran je bio Beautemps-Beaupré, znanstvenik svjetskoga glasa. Rezultati nisu izostali. U njegovu djelu, čiji se izvornik danas čuva u kartografskom odjelu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu,³³ uz 15 regionalnih karata i planova luka od Pirana do Splita, sačuvana su i dva lista panorama. Jedan se odnosi na obalni dio oko ulaza u luku Pulu,³⁴ a drugi na jugoistočni dio Zadarskog te sjeverozapadni i srednji dio Pašmanskog kanala, tj. akvatorij Zadar - Biograd. No, na njima su bez reduciranja prikazane panorame obje obale (pogled od otočja prema obali kopna i obratno). Pridoda li se tomu i izvanrednu kvalitetu kartografskog materijala koji je rezultirao iz njegove izmjere, argumentirano će se moći ustvrditi da cjelina njegova rada znači istinski pomak u kvaliteti.

Međutim, neovisno o rezultatima Beautemps-Beaupréove kampanje, u Trstu je priredena i 1809. po drugi put tiskana plovidbena karta Jadrana V. de Lucija.³⁵ Tog kartografa Beautemps-Beaupré kritizira zbog pogrešnih dubina u Pašmanskom kanalu i na

---

²⁹ M. KOZLIČIĆ - V. LOZIC, *Starije zemljopisne karte*, 21-24, 40-56, posebno 41-42, 48, 51.

³⁰ M. KOZLIČIĆ - V. LOZIC, 20-21 (Albrizzi), 24-26 (Fortis), 27-28 (Formalèoni).

³¹ D. KEČKEMET, Louis-François Cassas et ses illustrations de l'Istrie et de la Dalmatie, *Annales de l'Institut français de Zagreb*, II. serija, sv. 22-23, Zagreb 1971, 45-53; IDEM, Louis François Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije 1782., *RAJ JAZU*, sv. 379, Zagreb 1978, 7-200; IDEM, L. F. Cassas: *Istra i Dalmacija*, Zagreb - Split 1979, *passim*.

³² C. F. BEAUTEMPS-BEAUPRÉ, *Rapport sur les rades, Ports et Mouillages de la Côte Orientale du Golfe de Venise. Visites en MDCCCVI*; IDEM, *Rapports sur les rades, ports et mouillages de la côte orientale du golfe de Venise. Visites en 1806, 1808 et 1809, par ordre de l'empereur*, 32-121; M. KOZLIČIĆ, Risultati delle ricerche sull'Istria del 1806 del Beautemps-Beaupré, 41-138; IDEM, Beautemps-Beaupré o Jadranu 1806. godine, 259-279.

³³ C. F. BEAUTEMPS-BEAUPRÉ, *Rapport sur les rades, Ports et Mouillages de la Côte Orientale du Golfe de Venise. Visites en MDCCCVI*.

³⁴ M. KOZLIČIĆ, Risultati delle ricerche sull'Istria del 1806 del Beautemps-Beaupré, 111, M-9.

³⁵ Izvornik: V. de LUCIO, *Nuova carta del Mare Adriatico ossia Golfo di Venezia*. (...) Apresso Giovanni Orlandini Librajo, Trieste, 1809. (Pomorski muzej, Dubrovnik; Znanstvena knjižnica, Zadar). Od ser Vincenza de Lucija u dubrovačkom Pomorskom muzeju postoji i jedna atlasna karta - usp. A. KISIĆ, *Obala Hrvatske na pomorskim i geografskim kartama od 16. do 19. stoljeća*, 20, Nr. 48.

ulazu u Kanal sv. Ante, ali i općenito.³⁶ I doista, usporedi li se de Lucijevo kartu iz 1809. godine s primjerice preko stoljeće ranijim Coronellijevim kartama, morat će se ustvrditi dekadencija, možda još najviše u prikazu istarskog poluotoka. Ali, unatoč tome, i na ovoj de Lucijevoj karti ima nekoliko novih i dobrih rješenja. Preciznije, de Lucijev je kartografski rad kompilacija nastala inoviranjem starijih predložaka svježom zemljopisnom građom. Međutim, ovdje je najvažnije da i ova karta, na slobodnom prostoru, istodobno donosi panoramske prikaze plovidbeno najtežih ili za orijentaciju na moru najvažnijih područja Jadrana (tjesnaci, kanali, sidrišta). Premda ni to nije odviše velike kvalitete, ipak je važno zbog spoja karte i panorame. Na istom je listu kartografirano i nekoliko planova plovidbeno težih područja i luka. Taj spoj, karta - planovi - panorama, u biti je sve što je onodobnim pomorcima trebalo i bez čega se teško moglo zamisliti tadašnju jedrenjačku navigaciju. Stoga je de Lucijev kartografski rad ponajprije važan jer je na istom tiskarskom papiru okupio te tri prevažne sastavnice pomorske kartografije: kartu, plan i panoramu. Time im se dalo pravu težinu, istinsko značenje, ali i mogućnost da se u budućoj kartografiji kad se konačno bude raspolagalo dovoljnom količinom podataka za cjelinu Jadrana, te tri kvalitete razdvoje. Time bi se stvorio potreban prostor da svaka od njih dobije svoj maksimum, pa da onda još uspješnije funkcioniraju u istoj cjelini: karta - plan - panorama.

S druge strane, de Lucijeva je kartografija bila onoliko uporabljiva koliko je bilo potrebno da se konačno izradi prvi pravi plovidbeni atlas Jadrana, naravno, iznova kao spoj karta - plan - panorama. To je znamenita *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, priredena u milanskom Vojnozemljopisnom institutu tijekom prva dva desetljeća 19. stoljeća te objelodanjena između 1822.-1824. godine.³⁷ U tom Institutu, koji je formirala francuska napoleonska vlast 1800., uzet će se u obzir rezultati Beauteemps-Beaupréove hidrografske izmjere, te će se njima u narednih desetljeće i pol pridružiti pregršt novih podataka o svim aspektima zemljopisa Jadrana (od oceanografije i hidrografije do magnetizma i toponimije). Finale svih tih napora bit će navedena *Carta* priredena kao atlas. U njemu je prvo doneseno 20 listova (*foglio*) plovidbenih karata mjerila 1: 175.000, formata A-0. Na svakom listu, osim kartografiranja određenog dijela Jadrana, predloženi su planovi najbitnijih luka i plovidbeno težih područja, te kratke tekstualne upute za plovidbu. K tome, na kartografskom su dijelu posebnim slovima označena mjesta odakle su se snimale panorame, a u pripadajućem tekstualno-peljarskom dijelu to je još jednom istaknuto. Te su panorame, na desetak posebnih listova, pridodane na kraju atlasa. Time su prvi put u po-

---

³⁶ C. F. BEAUTEMPS-BEAUPRÉ. *Rapport sur les rades, Ports et Mouillages de la Côte Orientale du Golfe de Venise. Visites en MDCCCVI*, 44, 50.

³⁷ Izvornik: *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Istituto geografico militare di Milano, pubblicata negli anni 1822 e 1824, Milano 1824. (Povijesni arhiv, Zadar). U okrilju tog Instituta nastao je i prvi pravi peljar Jadrana - *Portolano del Mare Adriatico*, redaktor G. Marieni, Istituto geografico militare, Milano 1830. (Državni hidrografski institut, Split; prvo izdanje); *Portolano del Mare Adriatico*, redaktor G. Marieni, Istituto geografico militare, 2 edizione, Vienna 1845. (Povijesni arhiv, Zadar; Arheološki muzej, Split; drugo izdanje). Usp. M. KOZLIČIĆ. Risultati delle ricerche sull'Istria del 1806 del Beauteemps-Beaupré, 45-50.

vijesti kartografskog prikazivanja Jadranskog mora objelodanjene panorame svih njegovih obala.

Tako je konačno uspostavljen standard izradbe i uporabe panorama. One mogu funkcionirati zasebno, kako to pokazuje album panorama Jadrana tiskan početkom 20. stoljeća u Berlinu.³⁸ Ali, tada treba raspolagati i posebnim plovidbenim kartama, o čemu, opet za kasnije vrijeme, svjedoči pomorska kartografija Austro-Ugarske pretežno realizirana u pulskom Hidrografskom uredu,³⁹ preteći današnjeg Državnog hidrografskog instituta u Splitu. Time su ostvarene sve pretpostavke za nastanak Riegerovih panorama, prvo Istre 1845., a zatim i Dalmacije 1851. godine.

3. Giuseppe Rieger i njegove panorame Dalmacije

Riegerove panorame Dalmacije specifične su barem dvojako. Prvo, jer su nastale izvan oficijelnih kartografskih krugova, a to je u doba njihova nastanka jedino bio Vojnozemljopisni institut u Milanu. Tim više je to zanimljivo s obzirom na to da su polovicom 19. stoljeća i Milano i Trst, u kojima su tiskane panorame i pomorske karte još uvijek bili u sastavu iste države - Austrije.⁴⁰ Drugo, Riegerove panorame nemaju obilježja klasičnih panorama kakve su pomorci preferirali još od Lučića, pa preko de Lucija i Beautemps-Beaupréa do atlasa *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*. One su od svih tih panorama likovno bitno uspješnije, ali i sadržajno bogatije, jer su većim dijelom obuhvatile i ranije vedutske značajke prikazivanja ove obale. K tome, nisu parcijalne, već u kontinuitetu, doduše mjestimično sažeto gotovo do dvojbe i nerazumljivosti, tretiraju obalnu crtu od rta Kumpar ispred Pule do Boke kotorske, te na posebnim listovima, kao produžetak, čak do Budve.⁴¹ Najmanje ta dva aspekta čine ih jedinstvenim, uz nužnost traženja prikladnih odgovora zašto je to bilo tako.

3.1. Giuseppe Rieger, tršćanski umjetnik

Biografski podaci o Giuseppeu Riegeru su oskudni. Rođen je 1812. u Beču, a od 1835. studira na bečkoj Likovnoj akademiji. Najveći dio kratkog ali plodnog života (vjerojatno nije živio duže od šestog desetljeća 19. stoljeća) proveo je u Trstu, te se prije

---

³⁸ *Beiheft zum Segelhandbuch für das Mittelmeer*. VI. Teil: Das Adriatische Meer. Berlin 1910. (Državni hidrografski institut, Split).

³⁹ Usp. M. GRAKALIĆ, Hidrografska služba na našoj obali, *Hidrografski godišnjak 1961*, Split 1961, 59-94; IDEM, Hidrografska služba na našoj obali, *Pomorski zbornik*, ed. JAZU, sv. I, Zagreb 1962, 789-808, posebno 789-793; *Izložba 130 godina hidrografske službe na istočnoj obali Jadranskog mora*, Split 1990, 11-14.

⁴⁰ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi 1848-1918*, Sarajevo 1968, *passim*; IDEM, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Zagreb 1990, *passim*.

⁴¹ Riegerove su panorame kombinacija navigacijskih panorama i veduta. One istočnojadransku obalu prikazuju iz srednje "ptičje" perspektive što je za njegovu umjetničku zadaću bilo jedino optimalno rješenje.

može smatrati Tršćaninom nego Bečaninom.⁴² Kao slikar marina i pejzaža prvi put izlaže 1842. slike "Oluja s olupinom broda" i "Obala Grignana kod Trsta".⁴³ Takvu tematsku orijentaciju potvrđuje i devet veduta Rijeke nastalih oko 1850. godine, danas u fundusu riječkog Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja,⁴⁴ također i dva zavjetna akvarela kao darovi pomoraca (*ex voto*) očuvana u crkvi Gospe od Škrpjela na Otoku kod Perasta. Oba prikazuju stradanja brodova na olujnom moru: prvi, brigantin "Car Lazar" pod zapovjedništvom Špira Vukasovića zahvaćen uraganom 12. rujna 1839. godine na Atlantiku, a drugi, bark "Cerere" kapetana Antuna Viskovića dok pokušava naći spasonosni izlaz iz oluje na Crnom moru 4. prosinca 1839. godine.⁴⁵ Ako se tome pridoda da su oba akvarela rađena tako da prikazuju bitnu dinamičnost pogibelji u kojoj su se našli brodovi i njihove posade, a to je Rieger ostvario vrlo uspješno, može se ustvrditi da je već do polovice 19. stoljeća stasao u akvarelista visoke kvalitete, k tomu specijaliziranog za primorski i morski krajolik. Osim toga, njegov će temeljni način izražavanja, sudeći po očuvanim likovnim radovima, uključujući u njih panorame Istre i Dalmacije, biti i ostati akvarel i litografije nastale na njegovu temelju.

⁴² U dostupnoj literaturi informacije o Riegeru vrlo su oskudne. C. von WURZBACH, *Bibliographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, sv. 26, Wien 1874, 134, spominje Josepha Riegera. Prema onom što dalje navodi vidi se da misli na Giuseppea Riegera, čije je ime zabilježio u germanskoj formi. Naime, za Riegera daje sve navedene podatke, pa i godinu rođenja. Ona bi po njemu bila 1822. Tu godinu navodi i M. SCHNEIDER, *Vedute XIX stoljeća u grafici*, Katalog izložbe, Zagreb 1968, 186, pozivajući se na C. von Wurzbacha. Međutim, L. THIEME - F. BECKER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, sv. 27-28, Leipzig 1992, 327, pod natuknicom Rieger, Albert, priopćavaju da je Albert Rieger likovni umjetnik koji je tematikom usmjeren na pomorske teme i krajolike, te da je litograf rođen 6.5.1834. u Trstu, a preminuo 5.2.1905. u Beču. Osim toga, da je "sohn u. Schüler des Marine- u. Landschaftsmalers Giuseppe R(ieger)...". Drugim riječima, on nije samo umjetnički već i fizički sin svoga oca Giuseppea. Ako to jest tako, onda je podatak o Giuseppeovoj godini rođenja kod Wurzbacha pogrešan: nije 1822, već treba biti 1812. godina, što znači da je to najvjerojatnije tiskarska pogreška. Suprotno tome jest početak studija u 13. godini, što je prilično neobično. Još neobičnije je da je, ako bi bio doista rođen 1822., dobio sina već 1834., tj. u svojoj 12. godini. Međutim, prihvatili se godinu rođenja 1812., tada te nelogičnosti nestaju. Budući da djela Giuseppea Riegera datiranih nakon 1851. nema, barem nema njihovih prvih objava, može se pretpostaviti da je živio do šezdesetih godina 19. stoljeća. Uza sve to ide i značajan podatak da je izgleda najveći dio života proveo u Trstu. Da li se na temelju toga može zaključiti da je kao svoje "umjetničko" ime uzeo njegovu romansku varijantu, morat će razriješiti buduća istraživanja arhivalija i matičnih knjiga Beča i Trsta. Kao Giuseppe Rieger navodi se i kod J. BUSSE, *Internationales Handbuch aller Maler und Bildhauser des 19. Jahrhunderts*, edit. Busse Kunst Dokumentation GmbH, s.a. (Sveučilišna i nacionalna knjižnica, Zagreb), 1049, Nr. 67.437. Ali, tu se kao prva godina izlaganja njegovih radova navodi 1834., što je suglasno prethodno pretpostavljenom.

⁴³ M. SCHNEIDER, *Vedute XIX stoljeća u grafici*, 186.

⁴⁴ A. TRAVIRKA, A., *More u slikarstvu XIX i XX stoljeća na tlu Jugoslavije*, Katalog izložbe, Zadar 1987, Nr. 141.

⁴⁵ M. MONTANI, Pomorstvo Perasta u portretima brodova, *Pomorski zbornik*, sv. II, ed. JAZU, Zagreb 1962, 1879. Prvi je akvarel signiran s "Rieger Trieste", a drugi samo s "Rieger". Da se tu doista radi o Giuseppeu Riegeru, autoru panorama Istre i Dalmacije, mišljenje je i D. Kečkemet - usp. D. KEČKEMET, Umjetnost i more. More i pomorstvo u umjetnosti naroda na tlu Jugoslavije, *Pomorska enciklopedija*, sv. 8, Zagreb 1989, 327.

3.2. Riegerove panorame Dalmacije i Austrijski Lloyd

Rieger je panorame izradio prema nalogu Austrijskog Lloyd (Dampfschiff-fahrts - Gesellschaft des Oesterreichischen Lloyd ili Società di Navigazione a Vapore del Lloyd Austriaco). Ta pomorska udruga sa sjedištem u Trstu, utemeljena 1833., već 1835. pokreće inicijativu za osnivanje samostalne sekcije za parobrodarsku plovidbu (ponajprije brzi prijevoz pošte, a zatim putnika i sitnijeg tereta). Austrijski dvor u travnju 1836. udovoljava toj inicijativi, pa od tada počinje djelovati "Udruga za pomorsku plovidbu" Austrijskog Lloyd. Iste godine Lloyd dobiva koncesiju za redoviti parobrodarski promet duž istarske i dalmatinske obale. Prvi njegov parobrod, "Arciduca Lodovico", krenut će put Istanbula 16. svibnja 1837. sa 53 putnika. Kasnije, do 1850. godine, Austrijski će Lloyd imati 30, a do 1860. čak 60 parobroda. Kako je 1838. od austrijskog dvora uspio dobiti monopol u obavljanju jadranske kabotaže, a uz to je istodobno bio relativno dobro subvencioniran, sve do šezdesetih godina 19. stoljeća u tom pomorskom prijevozu neće imati pravih konkurenata.⁴⁶

Parobrodarsku prugu Trst - Dalmacija i obratno Austrijski je Lloyd otvorio 20. kolovoza 1838. godine. U ljetnim mjesecima prometovalo se dva, a zimi jedan put mjesечно.⁴⁷ Preciznije, parobrod je iz Trsta kretao u 18 sati 5. i 20. tijekom ljetnih mjeseci. U plovidbi se doticalo Mali Lošinj, Zadar, Šibenik, Split, Hvar, Korčulu, Dubrovnik i Kotor. Putovanje je redovito trajalo pet dana, računajući pritom zadržavanje i noćenje u usputnim lukama. Efektivna je plovidba bila puno kraća - tek 49 sati: Trst - Mali Lošinj 12, Lošinj - Zadar 6, Zadar - Šibenik 5, Šibenik - Split 5, Split - Hvar 3, Hvar - Korčula 5, Korčula - Dubrovnik 7, te Dubrovnik - Kotor 6 sati.⁴⁸

Od 1844. godine, tijekom ljetnih mjeseci, parobrodi su svaki drugi put umjesto u Malom Lošnju pristajali u Rijeci. Kako je od 1837. do polovice 1844. ostvareno ukupno 20 povratnih putovanja s prevezenih 2.881 putnikom, to je prosječno tijekom tog razdoblja bilo oko 29 putnika po svakom putovanju. Dakako, bilo je i putovanja s bitno više putnika. Primjerice 30. kolovoza 1838. Lloydov parobrod "Baron Stürmer" iz srednje je Dalmacije u Zadar prispio sa 84, a produžio put Trsta sa 67 putnika. Godine 1844. iz Zadra za Rijeku i Trst ukrcalo se čak 157 putnika.⁴⁹

⁴⁶ Usp. T. DELIBAŠIĆ, Lloyd, Austrijski, *Pomorska enciklopedija*, sv. 4, Zagreb 1978, 321; O. FIO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, Zadar 1962, 20-30; I. PEDERIN, Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj, *Adriatica maritima*, sv. 2, Zadar 1978, 107-108.

⁴⁷ Zimsko je razdoblje za tu prugu bilo od 1. studenog do kraja veljače - O. FIO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, 124.

⁴⁸ O. FIO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, 124-125; I. PEDERIN, Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj, 108.

⁴⁹ O. FIO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, 125. U biti, najvažniji Lloydov teret, barem za austrijski dvor, bila je pošta, te se ponajprije podupiralo (sufinanciralo) ovu i kasnije pruge ako su ubrzavale poštanski promet. Naravno da je Austrijski Lloyd to prihvatio, ali samo poštanske pošiljke nisu mogle osigurati dostatni profit njegovim dioničarima. Stoga se izvanredna pozornost od samog početka poklanjala putnicima i istodobnom prijevozu drugih tereta. Usp. I. PEDERIN, Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj, 108.

Stavljanjem u promet novih parobroda 1847. godine dobilo se brži i učinkovitiji pomorski promet. Istodobno unapređenje komoditeta rezultirat će laganim rastom broja putnika. Stoga se od 1853. povećava broj polazaka, pa se pruga održava svakog tjedna. Parobrodi, na generalno nepromijenjenoj ruti Trst - Dalmacija, dotiču više luka: Mali Lošinj, Silba, Zadar, Šibenik, Split, Makarska, Hvar, Korčula, Gruž, Meljine (pored Herceg-Novog), te Kotor. Ujedno, plovidba je skraćena na četiri dana. Polasci su bili svakoga utorka iz Trsta, u Zadar se stizalo četvrtkom, u Splitu se pristajalo u petak, da bi parobrod u kotorsku luku uplovio u subotu.⁵⁰

Osim pruge Trst - Dalmacija 1853. godine je uvedena i linija koja je iz Trsta vodila u Jonsko more uz pristajanje u Zadru, Šibeniku, Splitu, Milni, Hvaru, Gružu, Meljinama, Baru, Draču, Valoni, Krfu i St. Mauri. Uglavnom, uz više lokalnih pruga od kojih su neke u međuvremenu počele funkcionirati, te nekoliko kraćih koje će se u narednim desetljećima tek otvoriti, glavna dužobalna linija Trst - Dalmacija, tj. Trst - Kotor, kontinuirano će se održati sve do pada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.⁵¹

Ta je pruga Trst - Kotor ključna za nastanak Riegerovih panorama. Naime, pored svih subvencija koje je uživao, Lloyd u svakom brodaru i dalje je nedostajalo novca. Zato se radi povećanja broja putnika uvode brži parobrodi, poboljšava komoditet, pa čak se organiziraju i prve turističke plovidbe. Uz to krajem četvrtog desetljeća 19. stoljeća Lloyd osniva "Književno-umjetnički odjel" (*Literarisch-artistische Abteilung*).⁵² Zadaća mu je bila umjetničkim stvaralaštvom približiti ljepote istočnojadranske i drugih obala uz koje su plovili Lloydovi parobrodi, pa time utjecati na povećanje interesa za ovu obalu, osobito u krugovima u Austriji, konkretnije u Beču. Rezultat takvih nastojanja bio bi porast broja putnika, a preko toga i Lloydove zarade. To nipošto nije značilo da su se stvarala djela koja bi se besplatno dijelila, već takva koja su svojom umjetničkom vrijednošću i serioznošću grafičkog uređenja plijenila pozornost, te time već sama po sebi osiguravala vlastito tržište, a uz njega i moguću putničku klijentelu za Lloydove parobrode. Za potrebe tog "Odjela", a to znači i turističke promidžbe, između 1843. i 1845. austrijski poručnik Johann Högel Müller izrađuje 24 vedute dalmatinskih gradova, koje se u albumu objelodanjuju u Beču 1845. godine.⁵³ Nešto kasnije Venecijanac Bernard Fiedler, putujući Dalmacijom i Levantom, izrađuje slike najzanimljivijih krajolika obala koje objelodanjuje, barem dio koji se odnosi na istočni Jadran od 1851. do 1855. godine.⁵⁴ Pribroje li se tome i drugi

⁵⁰ O. FIO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, 126-127.

⁵¹ T. DELIBAŠIĆ, Lloyd, Austrijski, 321; O. FIO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, 124-136.

⁵² I. PEDERIN, Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj, 109.

⁵³ Podrobnije D. KEČKEMET, Vedute dalmatinskih gradova Johanna Högel Müllera iz sredine prošlog stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru*, sv. 32, Zadar 1990, 169-178. Komplet Högel Müllerovih veduta posjeduje Arheološki muzej u Splitu. Naslov albuma u kojemu su one objelodanjene jest: *Erinnerung an Dalmatien*, litografija V. X. Sandmann, Wien 1845.

⁵⁴ Prema I. PEDERIN, Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj, 109, B. Fiedlerova su djela: *Brandung an der Dalmatiner Küste bei Ragusa*, Trieste 1851; *Die Arena in Pola*, Trieste 1853; *Bocca di Cattaro*, Trieste 1855. Također usporediti I. PEDERIN, Austrijski putopisci prema Hrvatima Dalmacije s obzirom na ratove 1797-1814, 1848, 1859. i 1866. god., *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 21, Zadar 1974, 197-215.

likovni radovi, te brojni putopisi koji su trebali sa stajališta književnosti pridonijeti popularizaciji dalmatinske obale i njezinih ljepota,⁵⁵ moći će se konstatirati da je u prvih dvadesetak godina "Književno-umjetnički odjel" svojom produkcijom premašio i najsmjelija očekivanja.

U takvu ozračju, kao jedna od umjetnina koje je financirao taj "Odjel", nastaju i Riegerove panorame Dalmacije. Pritom one, kako je već kazano, imaju bitne likovne odlike, ali i više od toga: uporabnu vrijednost. Onodobni je iskusan pomorac, ravnajući se uz plovidbenu kartu i prema njima, itekako mogao uspješno ploviti. Međutim, ipak su glavnu klijentelu predstavljali putnici Lloydovih parobroda. Time su te panorame još onda dopunski dobile na vrijednosti te je i to razlog što su jedino one višekratno reprintirane. Za druga likovna djela to je bila prava rijetkost koja se obično svodila tek na jedno dodatno izdanje.

To se potvrđuje uvidom u funduse arhiva, knjižnica i muzeja. Prvo, da Riegerove panorame jesu izdanje navedenog "Književno-umjetničkog odjela" potvrđuju naslovnice. Ako na onoj u kojoj se donose panorame Dalmacije to možda (?) nije dokraja jasno (*Disegnato per ordine dello Stabilimento suddetto - tj. Lloyd Austriaco*),⁵⁶ za istarske panorame, i to u primjerku s nepoznatom godinom izdanja koji se čuva u zadarskom Povijesnom arhivu, bjelodano je.⁵⁷ Na dnu naslovnice toga izdanja doslovno piše "Sezione lett. art. Lloyd Austriaco", što je talijanska verzija naziva tog "Odjela". Drugo, koliko je dosad poznato, istarske su panorame tiskane dva puta: 1843. i spomenuto izdanje nepoznate godine,⁵⁸ a dalmatinske su tiskane 1850., 1851., 1853., 1863. i jedno izdanje nepoznate godine.⁵⁹

⁵⁵ Usp. I. PEDERIN, *Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatskoj*, 105-126.

⁵⁶ G. RIEGER, *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco. Disegnato per ordine dello Stabilimento suddetto da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi e C.º, Trieste 1850. (Povijesni arhiv, Zadar); IDEM, *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco. Disegnato per ordine dello Stabilimento suddetto da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi e C.º, Trieste 1851. (Hrvatski povijesni muzej, Zagreb; Narodni muzej, Zadar); IDEM, *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco. Disegnato per ordine dello Stabilimento suddetto da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi e C.º, Trieste 1853. (Arheološki muzej, Split; Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, Rijeka); IDEM, *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco. Disegnato per ordine dello Stabilimento suddetto da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi e C.º, Trieste 1863. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb); IDEM, *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco. Disegnato per ordine dello Stabilimento suddetto da Giuseppe Rieger*, Lit. E. Guttman Trieste, (edit.) Trieste Julius Dase, Trieste, s. a. (Fotokopija kod autora ovog teksta).

⁵⁷ G. RIEGER, *Costa occidentale dell'Istria disegnata per ordine del Lloyd austriaco da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi, Sezione lett. art. del Lloyd Austriaco, Trieste, s.a. (Povijesni arhiv, Zadar).

⁵⁸ G. RIEGER, *Costa occidentale dell'Istria disegnata per ordine del Lloyd austriaco da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi e C.º, Trieste, 1845. (Arheološki muzej, Split; Sveučilišna knjižnica, Rijeka); IDEM, IDEM, *Costa occidentale dell'Istria disegnata per ordine del Lloyd austriaco da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi, Sezione lett. art. del Lloyd Austriaco, Trieste, s.a. (Povijesni arhiv, Zadar)

⁵⁹ Kao u bilješki 56.

3.3. Temeljne značajke Riegerovih panorama Dalmacije

Riegerove panorame Dalmacije, uz navedeno, obilježava i nekoliko drugih bitnih značajki. Među njima su najvažnije: plovidbena ruta, navigacijski objekti, luke i brodovlje. Uz krajolik koji te čimbenike povezuje u cjelinu Rieger se potrudio predočiti i najbitnije zemljopisne odrednice plovidbenog područja od rta Kumpar, smještenog istočno od Pule, do tromede Austrije, Crne Gore i Osmanskog Carstva, jugoistočno od Budve.

3.3.1. Plovidbena ruta

Na panoramama se, kako se vidi u indeksu na kraju ovoga teksta, ukupno definira 298 toponima i drugih zemljopisnih odrednica. Njima se tek potvrđuje ono što je likovno predočeno, a u funkciji su i dopune informacija datih likovnim putom. Na taj je način plovidbena ruta koju Rieger prati panoramama egzaktno opisana. Dakako, početak plovidbe uz Dalmaciju je tamo gdje je bio kraj plovidbe uz istarsku obalu. To je južni rt na ulazu u prostranu luku Pule, Kumpar.⁶⁰ Odatle se, južno od otoka Unije i otočića Srakane (Vele i Male) produžava put otoka Lošinja. Premda bi se prema panoramama moglo zaključiti da se dalje plovi s južne strane otoka Suska, naravno da nije tako. Susak se ostavlja s desne strane pa parobrod svraća do Malog Lošinja, prve luke na svojoj plovidbenoj ruti uz dalmatinsku obalu i otoke. Nakon toga plovi uz jugozapadnu obalu otoka Lošinja. S lijeve strane će mu biti otoci Sv. Petar i Ilovik, da bi kroz Kvarnerička vrata⁶¹ produžio i u Silbanski kanal i unutarnje međuotočne vode Virskog mora. Ubrzo se s lijeve strane parobroda, nakon otokâ Silbe, Oliba i Paga te kontura planine Velebit, pojavi otok Vir, poluotok Privlaka, zatim i zadarska rivijera, a s desne strane su mu otoci Premuda, Škarda, Ist, Molat, Sestrunj, Rivanj i Ugljan. Time ulazi u Zadarski kanal, pa plovi do Zadra, svoje druge luke.

Odatle, ploveći prema jugoistoku, plovi Pašmanskim kanalom, pa između otokâ Arte Vele i Murtera, s lijeve, odnosno otoka Vrgade, s desne strane, ulazi u Murtersko more. Nakon što parobrod prođe uz južni dio otoka Murtera i otočja Kukuljari, ploveći niz obalu, putnici će s lijeve ugledati luke Tribunj i Vodice, a otok Kaprije s desne strane. Tada brod ulazi u Kaprijski kanal. U nastavku s desne strane dolazi otok Zlarin, s lijeve se pojavi Kanal sv. Ante, a to znači da se plovi kroz Zmajanski kanal, nakon kojeg slijede Šibenska vrata. U produžetku, kroz Kanal sv. Ante ulazi se u prostranu šibensku luku.

Nakon Šibenika, treće luke na svojoj ruti, parobrod plovi Šibenskim kanalom između otoka Zlarina s desne i obale kopna s lijeve strane, pa će u produžetku putnici s lijeve strane među ostalim ugledati prostrani zaljev i luku Grebašticu, zatim luke Primošten i Rogoznicu, zaljev i luku Stari Trogir, te otočić Arkandjel, nakon kojega se uplovljava u

---

⁶⁰ Riegerove panorame Istre doista završavaju s Pulom. Usp. G. RIEGER, *Costa occidentale dell'Istria disegnata per ordine del Lloyd austriaco da Giuseppe Rieger*, Litografia di B. Linassi e C.°, Trieste 1845.

⁶¹ Na nekim kartama poznata i kao Sedmovraće.

Drvenički kanal. Ostavljajući otoke Veli i Mali Drvenik s desne strane, uskoro s lijeve prati trogirski arhipelag uplovljavajući u Splitski kanal. Njime, između otoka Čiova i Šolte produžava do Splita, četvrte luke na putu prema jugoistoku Dalmacije. Iz Splita plovi izravno na Splitska vrata, pomorski prolaz između otoka Šolte i Brača, da bi preplovivši zapadni dio Hvarskog kanala nakon Pelegrina, najzapadnijeg rta otoka Hvara, uplovio u Pakleni kanal. S desne strane mu je otočna skupina Paklenih otoka, a s lijeve grad Hvar, novo lučko odredište.

Nakon Hvara parobrod uz južnu obalu istoimenog otoka plovi put Šćedrovskog kanala, pa kroz Korčulanski kanal do Pelješkog kanala i svojeg novog lučkog odredišta, grada Korčule, na otoku Korčula. U nastavku, ploveći uz obalu poluotoka Pelješca, uplovljava se u Mljetski kanal, pa će putnici na desnoj strani vidjeti dugi otok Mljet, a s lijeve skupinu dubrovačkih Elafitskih otoka (Olipa, Jakljan, Šipan, Ruda, Lopud, Koločep, Daksa). Poslije otoka Mljeta, ostavljajući otočić Sv. Nikole s desne strane, pojavi se poluotok na kojem je smješten Dubrovnik, ali se ne uplovljava u luku Gruž, nego u tisućljetnu dubrovačku luku, tzv. Staru luku, smještenu na istočnom dijelu Grada, kako Dubrovčani kratko i sadržajno nazivaju svoj grad - svjetski monument.

U nastavku putovanja parobrodom produžava se izravno na Cavtatske grebene, ali tako da ih se ostavi s lijeve strane. Slijedi plovidba uz Konavoske stijene, pa pored poluotoka Molunat, da bi se uskoro pokazao rt Oštra, a s njime i ulaz u zaljev Boku kotorsku. Plovidba tim zaljevom znači svraćanje u dvije luke: prvo Herceg-Novi, a pošto brod kroz tjesnac Verige uplovi u unutrašnji dio zaljeva, u Kotor. Prema Riegerovim panoramama od luke Kotor može se produžiti, pošto se izađe iz Boke kotorske, do luke Budva. Ukupno, to je putovanje dugo oko 330 nautičkih milja, računajući i uplovljenja u luke.

Potvrda takvoj plovidbenoj ruti nisu jedino Riegerove panorame. To je i specijalna Lloydova karta tiskana u Trstu 1845. godine.⁶²

3.3.2. Navigacijski objekti

Navigacijski objekti na prikazanoj ruti, izuzev samog otočja, rtova, sakralnih objekata, naselja i planinskih vrhunaca, nisu brojni. Ustvari, ponajprije se to odnosi na svjetionik Porer na istoimenoj hrudi pred rtom Kamenjak. Taj svjetionik postoji od 1833. godine kao obično svjetlo na stupu. Tek 1846. izgrađen je kameni toranj svjetionika s nastambom za svjetioničare, te je tom prigodom postavljen za to doba suvremeni svjetioničarski aparat s uljnom lampom sustava "Argand". Svjetionik je aktiviran 11. listopada te godine.⁶³ Njegov najstariji opis pruža lošinjski kapetan A. B. Kozulić u svojem

---

⁶² B. LINASSI, *Carte redigée pour indiquer les courses et l'itinéraire des pyroscâphes de poste I. R. de la Société de Navigation à vapeur du Lloyd Autrichien*, Trieste, Juillet, 1845. (Sveučilišna knjižnica, Zadar).

⁶³ A. BOTRIĆ, *Razvoj i stanje službe označavanja pomorskih plovnih putova u Jugoslaviji. Svjetioničarstvo na jugoslavenskoj obali Jadrana od početka XIX. stoljeća do danas*, *Pomorski zbornik*, sv. 2, Zadar 1964, 518; J.

peljaru iz 1848. godine. Prema njemu, na hridi Porer nalazi se "bijeli toranj" sa stambenom kućom za svjetioničare. Svjetionik je vidljiv izdaleka za lijepa vremena sa svjetlom dometa 15 nautičkih milja.⁶⁴ Upravo takvo stanje Poreru Rieger predočuje već na početku panorama, pa je to najstariji slikovni prikaz tog prevažnog orijentira za jadransku plovidbu.⁶⁵

Osim Poreru, Rieger na predočenoj ruti nije ni imao drugog svjetionika. Doduše, još od 1839. aktiviran je novi svjetionik na rtu Struga (otok Lastovo). Deset godina kasnije, 1849. i svjetionik na rtu Veli Rat (Dugi otok).⁶⁶ Ali, ti su se svjetionici nalazili izvan vidokruga Lloydove parobrodarske pruge, pa ih Rieger nije mogao prikazati. Za plovidbu iznimno važni svjetionik na rtu Oštra bit će aktiviran tek 22. rujna 1854., što znači četiri godine nakon prvog izdanja njegovih panorama Dalmacije. Budući da one u novim izdanjima slikovno nisu ažurirane, tako ni taj svjetionik nije prikazan. K tome, i Split će 1852. dobiti lučko svjetlo, a za njim će slijediti također s lučkim svjetlima: 1853. Zadar, 1864. Dubrovnik i rt Čikat na ulazu u luku Malog Lošinja, 1865. Šibenik, 1869. Korčula itd.⁶⁷ U kontekstu takvih podataka, Riegerove su panorame i vrlo pouzdan povijesni izvor, koji doista u navođenju svjetionika, pa i druge zemljopisne građe zanimljive obalnoj plovidbi, odražava realno stanje 1850. godine kad su prvi put tiskane.

3.3.3. Luke

Uz obalne krajolike Rieger je veliku pozornost poklonio što vjernijem likovnom prikazu najvažnijih dalmatinskih luka. Zemljopisno nazivlje uz rubove panorama još više je pridonijelo prepoznavanju prikazanih sadržaja, o čemu je detaljnije razrađeno u bilješkama uz ubikacije zemljopisne građe.

JURIČIĆ. Uspostava objekata za sigurnost plovidbe na istočnoj obali Jadranskog mora do 1875. godine, *Pomorski zbornik*, sv. 26, Rijeka 1988, 477.

⁶⁴ A. B. COSULICH, *Portolano ossia Guida dei piloti costieri del mari Mediterraneo, Adriatico, Arcipelago, Nero, Marmara ed Azof*, Venezia 1848, 383. (Sveučilišna knjižnica, Rijeka). Kozulića citira i R. F. BARBALIĆ, Neki arhivski podaci o uspostavi pomorskog svjetionika na Poreru, *Jadranski zbornik*, sv. 5, Rijeka - Pula 1962, 220. bilješka 16. Kozulićev je peljar u biti doradeni i osuvremenjeni peljar E. MICHELOT, *Portolano del mare Mediterraneo ossia Guida dei piloti costieri. Nuova edizione corretta ed accresciuta*, Presso Giovanni Mossy stampatore, libraio ed editore alla Canebiera, Marsiglia, 1806. (Sveučilišna knjižnica, Split). Ovdje treba ustvrditi da je citirano u biti drugo izdanje Michelotova peljara koji je izrađen i prvi put tiskan čak daleke 1686. godine.

⁶⁵ R. F. BARBALIĆ, Neki arhivski podaci, 218-224.

⁶⁶ A. BOTRIĆ, Razvoj i stanje službe označavanja pomorskih plovnih putova u Jugoslaviji, 518; J. JURIČIĆ, Uspostava objekata za sigurnost plovidbe, 477, 489.

⁶⁷ Usp. J. JURIČIĆ, Uspostava objekata za sigurnost plovidbe, 489-491.

3.3.4. Brodovlje

Temeljni brod Riegerovih panorama svakako je parobrod. One su i u tom pogledu vjerodostojan povijesni izvor. Naime, na njima je parobrod prikazan s bočnim kotačima. To doista jest tako. Lloyd u to doba još uvijek raspolaže jedino drvenim parobrodima koji su kao propulzijsko sredstvo imali bočne kotače. Tek 1852.-1853. Lloyd u Engleskoj gradi svoja prva tri parobroda s vijkom ("Smirne", "Jonio" i "Fiume").⁶⁸

Drugo brodovlje čine klasični jedrenjaci manje i veće tonaže, te brodice. Među njima se od većih može prepoznati goletu (primjerice list 16: u desnom kutu), brik (list 1: u prvom planu), navu (list 12: u lijevom kutu), a od manjih istarski bragoc (list 1: ispod obale poluotoka Premantura; list 2: na ulazu u Medulinski zaljev), kuter (list 2: ispod obale otoka Cresa), leut (list 3), loger (list 3: u prvom planu), pelig (list 4: u prvom planu, ili npr. na listu 12, također u prvom planu). To je brodovlje koje je doista plovilo ovim akvatorijem polovicom 19. stoljeća.⁶⁹

4. Zaključna razmatranja

Riegerovo djelo *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco* jedinstveno je u kulturnoj povijesti istočnog Jadrana. Ni prije, a ni poslije niti jedan umjetnik neće se uhvatiti slična posla: panoramski oslikati obalu od rta Kumpar na ulazu u pulsku luku do Budve. Premda Giuseppe Rieger jest umjetnik, i premda njegove panorame nedvojbeno jesu umjetničko djelo, nije sebi dopustio ustaljenu umjetničku slobodu. Sažimanja obalnih krajolika koja su nazočna na panoramama nipošto nisu dio te slobode. Naprotiv, ona su u funkciji korektnosti prikaza, a taj je ponajprije korisniku želio podariti vrlo korektnu viziju naseljenih mjesta toga dijela istočnog Jadrana. Ako ta sažimanja ponegdje i jesu pretjerana, to je učinjeno da bi se naglasilo važnost prikazanih objekata.

Toponimija koju je bilježio u stanovitom je dijelu izvorna. Poneki zemljopisni naziv teško je pronaći i na onodobnim plovidbenim kartama. To drugim riječima znači da je Rieger plovidbenu rutu vjerojatno preplovio više puta, ostajao na pojedinim mjestima duže nego što su to činili Lloydovi parobrodi, te tako upoznao ovaj akvatorij više nego što su mu to mogla omogućiti zvanična pomoračka pomagala: karte i planovi, panorame, peljari. Time je njegovo djelo dragocjenije, jer i kroz tu prizmu vrlo pouzdano svjedoči o povijesti istočnog Jadrana polovicom 19. stoljeća. Jedan od zornijih pokazatelja toga jest notiranje toponima *Tri sestre (Tre Sorelle)* u Prčnju. Teško ga je naći na službenim kartama, ali svatko tko je bio u Boki kotorskoj zna za njega. Za toponim *Tri sestre* razinu legendarnog

⁶⁸ O. FIO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, 173-174.

⁶⁹ Usp. M. KOZLIČIĆ, *Hrvatsko brodovlje*, 187-230.

teško je razlučiti od povijesne istine, a to je ono što je Lloydovu klijentelu nedvojbeno moglo zanimati.⁷⁰

Naravno, sve to znači da se Rieger okoristio svim postojećim službenim i privatnim izvorima te osobnom opservacijom u realizaciji svog obimnog posla. Panorame milanskog Vojnozemeljopisnog instituta (*Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Milano, 1824.), nedvojbeno su mu pritom bile od najveće koristi. Ali, svojim je djelom učinio mnogo više a ne samo korak dalje od njih.

O takvim izvanrednim vrijednostima Riegerova djela ponajprije svjedoči čak pet izdanja njegovih dalmatinskih panorama tijekom 19. stoljeća. To je razlog da su se ovdje analitički prikazale. I to ne samo zato da se dočara duh nekadašnjeg pomalo bajkovitog vremena, već u prvom redu stoga što njihova umjetnička vrijednost nije umanjena ni danas. Snaga njihove likovnosti, naime, neprolazna je. Upravo iz tog razloga možda su jedan od najboljih svjedoka svih ljepota koje krase istočni Jadran, koje su u 19. stoljeću jednako kao i danas, bile onaj čimbenik koji je inicirao turiste, Europljane ponajprije, da dođu ovdje i podijele s nama, koji tu živimo, tu blagodat Mediterana.

---

⁷⁰ Naziv je vezan uz zgradu podignutu u gotičkom stilu 15. stoljeća. Radi se o tri međusobno spojene kuće od kojih svaka ima po jednu prostoriju u prizemlju i na katu, svoj balkon, te zasebni kosi krov. Za te su kuće, ili trodjelnu kuću s tri krova, vezane dvije legende. "Jedna kaže", piše N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, Kotor 1937, 348-349, "da su je sazidale tri primorkinje vile, željne mira i odmora. Druga je priča osobito dražesna", i to je ona pripovijest koju poznaje svatko tko je bio u Boki kotorskoj. Naime, "tri sestre, kćeri neke kotorske vlasteoske porodice, zaljubile su se u jednog mladića. On je samo jednu od njih volio i njoj je obećao ljubav do groba. To je među njima izazvalo zavist i strašnu ljubomoru. Ljubljena sestra osjećajući njihovu bol, daje jedinstven primjer plemenitosti, žrtvovavši najjači osjećaj svoga srca. Predloži im da nesuđenoj ljubavi zajednički žrtvuju svoj mladi život. Sestre su na to pristale. Sazidale su dom sa tri odjeljenja na osami u veličanstvenoj prirodi. Tu će do smrti živjeti, od svijeta zaboravljene, ne dajući pristupa u svoje srce nikakvoj zemaljskoj ljubavi. Molitva će im biti hrana duše i slatka nada da će se sa svojim dragim jednom sastati u drugom životu, gdje vječno sunce grije i vječna ljubav caruje ... Kada je mladić doznao za odluku svoje odabranice, to ga je toliko dirnulo da je i on sam odlučio ostaviti svijet i posvetiti se Bogu kao pustinjač". Usp. bilj. 158.

INDEKS ZEMLJOPISNE GRAĐE

Napomene

1. Indeks se radi lakšeg snalaženja donosi dva puta abecednim slijedom. Prvo, s izvornim zemljopisnim imenima na prvom mjestu. Nakon ispisa izvornog naziva, u zagradi se donosi broj stranice u izvorniku na kojoj se nalazi, a uz njega oznake: g - gore i d - dolje. Naime, kako je Rieger zemljopisno nazivlje i zemljopisne uputnice dao ispisati poviše i ispod panoramskog prikaza, taj se princip slijedio i ovdje definirajući zemljopisnu građu istaknutu poviše (gore), a zatim i onu ispisanu ispod (dolje) panorama. U nastavku, iza znaka jednakosti, predočuje se suvremena identifikacija. Jedino uz taj prvi niz navedene su bilješke kako bi se izbjeglo ponavljanje. Drugi niz predočuje istu građu, ali tako što su suvremene inačice premještene na prvo, a Riegerovo nazivlje na drugo mjesto.
2. Mjestimično se suvremenu identifikaciju nije moglo izvršiti jednoznačno, pa se dalo hrvatski prijevod Riegerove identifikacije.
3. Ubikaciju zemljopisne građe koju notira Rieger pretežno se izvršilo na temelju: *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Milano, 1824, Foglio III-XIII; *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, Berlin, 1930; *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji. Cerkev u Jugoslaviji 1974*, Zagreb, 1975; *Portolano del Mare Adriatico*, redaktor G. Marieni, Istituto geografico militare, Milano, 1830. Pritom se *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, pokazao vrlo vrijednim izvorom budući da toponimiju većinom donosi dvojezično (hrvatski - romanski) Ako takvo što nije bilo moguće, konzultiralo se druge povijesne karte, stare i nove plovidbene priručnike, te znanstvene radove brojnih autora. Njihove su suvremene zemljopisne inačice pretežno preuzimane s kursnih karata serija 100- (100-15 do 100-30), mjerila 1 : 100.000, te 200 (201-222), mjerila 1 : 80.000, koje je izdao Državni hidrografski institut, Split. Tek iznimno korišteni su drugi suvremeni kartografski izvori.
4. Suvremeni toponimi orijentirani su u zemljopisnom prostoru engleskim sustavom strana svijeta.
5. Samo uz zemljopisne odrednice gdje je to doista bilo nužno donesene su bilješke.

A. Riegerovo zemljopisno nazivlje prema njihovim suvremenim inačicama

(Cattaro) (36g)	=	Kotor, luka
(Migl: marit. da 60 al Grado) ⁷¹ (01d)	=	Grado - rt Kumpar, 60 nautičkih milja ⁷²
Albanesi (09g)	=	Zadar, Arbanasi, gradska četvrt
Altire d' Albona ⁷³ (02g)	=	Goli, brdo, S Labin (NE Pula) ⁷⁴
Babinopolie (24d)	=	Babino Polje, naselje, W Mljet
Bagno (09d)	=	Banj, luka, NW Pašman (S Zadar)
Baja di Gravosa (26g)	=	Gruž, luka, NW Dubrovnik
Baucich (31d)	=	Baošić, luka, SE Herceg-Novi
Bazar (33d)	=	Kotor, trgovište
Bibigne (09g)	=	Bibinje, luka, SE Zadar
Blata (23d)	=	Blato, naselje, W Mljet
Blatta (20d)	=	Blato, naselje, E Korčula
Bocche false (24g)	=	Veliki Vratnik, prolaz, NW Dubrovnik ⁷⁵
Bol (17d)	=	Bol, luka, S Brač
Borgo e Porta Pille (26d)	=	Dubrovnik, Pile, utvrda + Vrata od Pila, ulaz u grad
Boric (22g)	=	Borak, naselje, W Pelješac
Boschizi (40g)	=	Bečići, naselje, E Budva
Brevlaqua (07g)	=	Privlaka, luka, NW Zadar
Budua (40g)	=	Budva, luka
Campo d' abasso (13g)	=	Donje polje, polje, SE Šibenik
Canal di Farasina (02d)	=	Vela vrata, prolaz, S Rijeka ⁷⁶
Canale della Brazza (16-17g)	=	Splitski kanal, kanal, S Split ⁷⁷
Canale di Lesina (17-18g)	=	Pakleni kanal, kanal, E Hvar ⁷⁸

⁷¹ Doslovno: "60 pomorskih milja od Grada". Pomorska se milja pritom uzima s dužinom 1.852 metra. Tu i danas standardnu milju koristi u to vrijeme zvanični peljar Jadrana - *Portolano del Mare Adriatico*, 1830, 1-12.

⁷² Razdaljina je točna. Podrazumijeva izravnu plovidbu (kurs 160°) iz luke Gradež (Grado) preko Tršćanskog zaljeva na rt Savudriju (Spas), a dalje uz zapadnu obalu Istre do rta Kumpar. Taj nastavak, Savudrija - Kumpar, jest obalna plovidba prilagođena konfiguraciji obalne crte, izbjegavajući opasne pličine i navigacijske zapreke (otočići, hridi, grebeni). U toj funkciji Rieger bilježi rt Kumpar.

⁷³ Doslovno: "Labinski brežuljci".

⁷⁴ Osim brda Goli nedvojbeno treba uzeti u obzir i južne obronke planine Učke.

⁷⁵ Postoje dva prolaza Vratnik: Mali, koji dijeli južni dio poluotoka Pelješca od otoka Olipa, i Veliki, koji se nalazi između otoka Olipa i Jakljana. Na ovaj veći odnosi se toponim koji bilježi Rieger. Njime se ulazi u Stonski kanal. Usp. P. SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, sv. I, Zagreb 1950, 230.

⁷⁶ Identično P. SKOK, 42. Prema *Mittelmeer-Handbuch, VI. Teil, Das Adriatische Meer*, Berlin 1930, 243, misli se na prolaz između Brseča (*Bersezio*) na istočnoj obali Istre te rtova Jablanac (*Jablanaz*) i Prestenica (*Prestenizze*) na sjeveru odnosno sjeverozapadu otoka Cresa. Od te Farasine trag je preostao u nazivu luke Porozina na NW dijelu Cresa - *Mittelmeer-Handbuch, 244: Faresina-Bucht*.

⁷⁷ Nekad su se morski kanali nazivali promatrajući od otoka prema obali, danas se čini obratno samo za one uz samu obalu. To je razlog prikazanoj ubikaciji. Usp. *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio IX; M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 305-306.

⁷⁸ Identično kod *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio IX. Hvarskim se kanalom danas naziva morski prostor između otoka Brača i Hvara.

Canale di Narenta (19-20g)	=	Neretvanski kanal, kanal, SE Split
Capo Cesto (13g)	=	Primošten, luka, S Šibenik
Capo Compare fuori di Pola ⁷⁹ (01g)	=	Kumpar, rt, E Pula
Capo Speo (22d)	=	Ražnjić, rt, E Korčula
Carnero (02d)	=	Kvarner, zaljev, S Rijeka
Cast. Andreis (13g)	=	Jadrtovac, naselje, SE Šibenik
Cast. le Catene (37d)	=	Gospa od Andela, utvrda, S Perast ⁸⁰
Cast. Stefania (40g)	=	Sv. Stefan, utvrda, SE Budva
Castello S. Michele (08d)	=	Sv. Mihovil, utvrda, W Ugljan
Castelnuovo (30d)	=	Herceg-Novi, luka
Castelnuovo (39d)	=	Herceg-Novi, luka
Catena dei Monti Velebich ⁸¹ (06g)	=	Velebit, planina
Cattaro (33g)	=	Kotor, luka
Chiesa privata (12-13d)	=	Zablaće, Sv. Ivan Krstitelj, crkva, SW Šibenik ⁸²
Cimitero (40d)	=	Budva, groblje
Clissa (16g)	=	Klis, naselje, NE Split
Con (10d)	=	Tkon, luka, E Pašman
Conv. Paludi (15-16g)	=	Split, Poljud, franjevački samostan ⁸³
Conv. S. ^a Trinità (30g)	=	Sv. Trojstvo, samostan, E Herceg-Novi
Conv. Savina (30g)	=	Savina, samostan, E Herceg-Novi
Conv. Savina (39d)	=	Savina, samostan, E Herceg-Novi
Conv. ^o S. Giacomo (27g)	=	Sv. Jakov, samostan, SE Dubrovnik
Convento (10d)	=	Sv. Benedikt, samostan, NW Tkon (E Pašman) ⁸⁴

⁷⁹ Doslovno: "Rt Kumpar, izvan Pule". Tu, na rtu Kumpar, od 1860. postoji pomorsko svjetlo. Usp. J. JURIČIĆ, Uspostava objekata za sigurnost plovidbe, 479.

⁸⁰ Naziv prema V. ULJAREVIĆ - A. TOMIĆ, Ribarske poste u Kotorskom i Risanskom zalivu, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 21, Kotor 1973. karta u prilogu. Svi drugi kartografski izvori bilježe samo *Rt Gospa*. Inače, poviše ovog rta, koji je krajnji zapadni rt poluotoka Vrmac, smještena je ta utvrda. Podno nje, od rta Gospa od Andela do nasuprotnog Turskog rta, najuži je dio prolaza (tjesnaca) Verige. U 14. stoljeću tu se postavljalo lance kojima se priječilo pristup u unutrašnji dio Boke kotorske. Od toga i naziv prolazu. A stoga je tu i utvrda koja je trebala braniti tu lančanu prepreku. Usp. J. RIBANOVIĆ, Verige, *Pomorska enciklopedija*, sv. 8, Zagreb 1989, 442-443; I. SINDIK, Verige, Tjesnac u Boki kotorskoj, *Zgodovinski časopis*, sv. 6-7, Ljubljana 1953, 515-521.

⁸¹ Doslovno: "Lanac Velebitskog gorja".

⁸² Prema Riegerovu prikazu može biti riječ jedino o crkvi koja je izgrađena 1837. godine. Usp. *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji. Cerkev u Jugoslaviji 1974*, Zagreb 1975, 293.

⁸³ Za Split i njegovu povijesnu arhitekturu usp. L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 242-244; D. KEČKEMET, Splitski kaštel, *Analni Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, sv. 4-5, Dubrovnik 1956, 267-303; IDEM, Urbanistički razvoj splitske luke, *Pomorski zbornik*, ed. JAZU, sv. II, Zagreb 1962, 1393-1438; IDEM, Splitska utvrda Gripe, *Vojnopomorski ogleđi*, sv. 2, Split 1971, 21-62; IDEM, Prilozi opisu i povijesti splitskog lazareta, *Pomorski zbornik*, sv. 13, Zadar 1975, 377-401; IDEM, Splitska utvrda Kamen, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 22, Split 1980, 120-136; IDEM, Splitski lazaret, u: *400 ljeta splitskog lazareta*, Split 1992, 7-17; S. PIPLOVIĆ, Utvrđivanje splitske luke u prošlosti, *Mogućnosti*, Nr. 8-10, Split 1982, 804-808.

⁸⁴ *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 383: *Schlossruine San Benedetto*.

Convento	(19d)	=	Hvar, franjevački samostan ⁸⁵
Corilla	(24d)	=	Korita, naselje, E Mljet
Crapano	(13g)	=	Krapanj, otok, SE Šibenik ⁸⁶
Curzola	(21d)	=	Korčula, luka, NE Korčula
Cutti	(30g)	=	Kuti, luka, E Herceg-Novi
Deca, Sc. fortificato	(25-26g)	=	Daksa, otok, W Dubrovnik ⁸⁷
Di faccia a Dobrota	(35d)	=	prčanjaska obala promatrana iz Dobrote
Di faccia Perasto	(37d)	=	pogled iz Perasta
Diclo	(08g)	=	Diklo, luka, NW Zadar
Dingach	(22g)	=	Dingač, naselje, W Pelješac
Dobrotà	(32d)	=	Dobrota, luka, N Kotor
Duomo	(08g)	=	Zadar, Sv. Stošija, katedrala
Duomo	(16g)	=	Split, Sv. Dujam, katedrala
Entrata nelle Bocche di Cattaro	(29d)	=	Boka kotorska, ulaz ⁸⁸
Fanale Porer	(01d)	=	Porer, svjetionik, SE Pula ⁸⁹
Forte di mare	(29-30d)	=	Herceg-Novi, Morska tvrđava, utvrda ⁹⁰
Forte di terra	(30g)	=	Herceg-Novi, Kopnena tvrđava, utvrda
Forte di terra	(39d)	=	Herceg-Novi, Kopnena tvrđava, utvrda
Forte Gripi	(16g)	=	Split, Gripe, utvrda
Forte il Barone	(12g)	=	Šibenik, Šubićevac, utvrda ⁹¹
Forte Leveroni	(26d)	=	Dubrovnik, Revelin, utvrda
Forte Mollo	(26-27d)	=	Dubrovnik, Kula Mula, utvrda
Forte S. Biagio	(21d)	=	Korčula, Sv. Vlaho, utvrda ⁹²

⁸⁵ *Mittelmeer-Handbuch*, 465: *Kloster San Francisco*.

⁸⁶ Budući da je luka Krapanj na istoimenom otoku s njegove sjeverozapadne strane, a parobrod čiju Rieger plovidbu prati plovi s južne strane tog otoka, moguća je jedino navedena ubikacija.

⁸⁷ Otok su utvrdili Francuzi početkom 19. stoljeća. Prvo su na mjestu starog franjevačkog samostana izgradili bateriju, a zatim još jednu ali manju na sjeverozapadnom rtu otočića. Stoga Rieger i bilježi *Sc. fortificato*. Usp. L. BERITIĆ, *Obalna utvrđenja na našoj obali*, 254.

⁸⁸ Tal. *entrata*, hrv. *ulaz*. Na modernim pomorskim kartama više se ne ističe. Ipak, i bez toga se zna da se on nalazi između rta Oštra (zapad) i otoka Mamula (istok). Dio od otoka Mamula do rta Mirište (poluotok Luštica) puno je uži, te nema istaknuto značenje.

⁸⁹ Svjetionik na hridi Porer postoji od 1833. godine. Međutim, svjetionički toranj s nastambom za svjetioničare, izrađen je tek 1846. godine. Stoga je Riegerov prikaz najstarije vizualno svjedočanstvo o izgledu ovog svjetionika. Usp. R. F. BARBALIĆ, Neki arhivski podaci, 218-224; A. BOTRIĆ, Razvoj i stanje službe označavanja pomorskih plovnih putova u Jugoslaviji, 518; J. JURIČIĆ, Uspostava objekata za sigurnost plovidbe, 482.

⁹⁰ Ova se utvrda izvorno nazivala "Castell al mare" - L. BERITIĆ, *Obalna utvrđenja na našoj obali*, 255.

⁹¹ Za šibenske utvrde i luku tijekom povijesti usp. L. BERITIĆ, *Obalna utvrđenja na našoj obali*, 239-40; F. DUMOVIĆ, Urbanistički razvoj šibenske luke, *Pomorski zbornik*, sv. II, ed. JAZU, Zagreb 1962, 1439-1452.

⁹² Nalazi se nad Korčulom. Izgradili su je kao privremenu utvrdu Francuzi početkom 19. stoljeća na mjestu stare crkvice Sv. Vlaho. Englezi su 1813. umjesto te sagradili veliku kružnu kulu, *Fort Wellington*, radi kontrole Pelješčkog kanala - L. BERITIĆ, *Obalna utvrđenja na našoj obali*, 249. Rieger predočava izgled te zadnje gradnje. O ostalim korčulanskom utvrđama IDEM, 248-250.

Forte S. Giovanni	(12g)	=	Šibenik, Sv. Ivan, utvrda
Forte S. Giovanni	(33g)	=	Kotor, Sv. Ivan, utvrda ⁹³
Forte S. Lorenzo	(26d)	=	Dubrovnik, Lovrijenac, utvrda
Forte S. Marco	(27d)	=	Lokrum, Fort Royal, utvrda ⁹⁴
Forte S. Nicolò	(12d)	=	Sv. Nikola, utvrda, SW Šibenik ⁹⁵
Forte S. Nicolò	(18-19g)	=	Hvar, Sv. Nikola, utvrda ⁹⁶
Forte S. Trinità	(34g)	=	Sv. Trojstvo, utvrda, SE Kotor ⁹⁷
Forte Spagnolo	(39d)	=	Herceg-Novci, Španjola, utvrda
Forte Spagnuolo	(18g)	=	Hvar, Španjol, utvrda ⁹⁸
Forte Spagnuolo	(30g)	=	Herceg-Novci, Španjola, utvrda ⁹⁹
Giardino	(08g)	=	Zadar, polje ¹⁰⁰
Gionovich	(31d)	=	Đenovići, luka, SE Herceg-Novci
Girata del Canale	(33d)	=	plovidba prema Prčanju ¹⁰¹
Golfo di Medolino	(02d)	=	Medulinski zaljev, zaljev, SE Pula
I. Pettini	(06d)	=	Grebeni, Zapadni + Srednji + Južni, otoci, S Silba (NW Zadar)
I. Pettini	(15g)	=	Grebeni, otoci, SW Trogir ¹⁰²
Il Bazar	(27g)	=	Dubrovnik, trgovište
Il Porto dietro la Città	(40d)	=	Budva, luka ¹⁰³
Iliina Kita o M. ^{te} Puntito	(24-25g)	=	Oštra glavica, brdo, N Dubrovnik

⁹³ Nalazi se poviše Kotora. Za kotorske utvrde usp. L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 257-258.

⁹⁴ Nije jasno odakle naziv Sv. Marko. Takav hagonim na Lokrumu ne bilježe dostupni izvori i literatura. Ipak, da se radi o lokrumskoj utvrdi *Fort Royal* izvan je bilo kakve dvojbe, budući da je Riegerov prikaz izričit. Utvrdu su izgradili Francuzi početkom 19. stoljeća. Tridesetih godina istog stoljeća Austrijanci su je pojačali dogradnjom "Maksimilijanova tornja". Usp. L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 253.

⁹⁵ Utvrda Sv. Nikola smještena je na otoku koji se zove Ijuljevac.

⁹⁶ Izgradili su je Francuzi nakon 1805. godine te nazvali *Fort Napoleon*. Budući da je locirana na brdu Sv. Nikole, kasnije će je Austrijanci po tom oronimu nazvati Sv. Nikola - L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 247. O hvarskoj luci i njezinoj arhitekturi usp. N. DUBOKOVIĆ NADALINI, Nautička svojstva luke grada Hvara, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, sv. 2, Hvar 1962, 9-17; IDEM, O radovima iz sredine XIX stoljeća na formiranju luke grada Hvara, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, sv. 5, Hvar 1978, 89-94.

⁹⁷ Toponim je poznatiji pod nazivom "Trojica". Nalazi se na cesti koja vodi u Cetinje.

⁹⁸ Prema L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 247. bilj. 194, naziv *Espanol* za utvrdu poviše grada Hvara prvi se put pojavljuje u austrijskim dokumentima 1822. godine.

⁹⁹ O ovoj i drugim utvrdama Herceg-Novog podrobnije L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 254-256.

¹⁰⁰ To se polje, u biti vrt (tal. *giardino* = hrv. *vrt*), nalazilo SE od današnjeg poluotoka na kojem je smještena stara jezgra Zadra.

¹⁰¹ "Girata del Canale" doslovno znači "Okret niz kanal". Takva je formulacija na prvi pogled nejasna, te traži dopunsko pojašnjenje. Naime, "okret" se vrši nakon pristajanja u Kotoru. On, "okret", postoji u tom pogledu što se nakon prolaska parobroda kroz tjesnac Verige doplovilo u Kotor uz obalu Dobrote. Nakon Kotora, i dalje se plovi Katorskim zaljevom kao dijelom Boke kotorske, ali sada uz prčanski dio obale, tj. uz obalu nasuprot dobrotskoj. To znači da se plovidba iz Kotora nastavlja uz sjevernu obalu poluotoka Vrmac na kojoj su Muo, Prčanj, Donji Stoliv. Budući da je Prčanj najveći i najznačajniji, kao rješenje dana je gornja formulacija.

¹⁰² To je otočna skupina koja štiti ulaz u Trogirski zaljev s njegove SW strane. Čine je hridi i otočići: Galera, Kluda, Kraljevac, Pijavica, Piščena Vela, Piščena Mala, Sv. Fumija, Vinišće, Zaporinovac.

¹⁰³ Doslovno: "Luka iza grada", čime Rieger upućuje na smještaj budvanske luke, koja se nalazi s istočne strane, a on na svojem prikazu pokazuje zapadnu stranu te u produžetku, također zapadnu stranu, otoka Sv. Nikola.

Is. Bacili	(19d)	=	Lukavci, hridi. SE Hvar
Is. Bua	(15g)	=	Čiovo, otok, SE Trogir
Is. Calamata	(25g)	=	Koločep, otok, NW Dubrovnik
Is. Canidole grande e piccola	(03d)	=	Srakane Vele + Srakane Male. otoci, SE Pula
Is. Caprie	(12d)	=	Kaprije, otok, SW Šibenik
Is. Cherso	(02g)	=	Cres, otok, S Rijeka
Is. Colomber	(10-11d)	=	Golubnjak (?), otok, SE Murter ¹⁰⁴
Is. di mezzo	(25d)	=	Lopud, otok, W Dubrovnik
Is. Felonica	(01d)	=	Fenoliga, otok, SE Pula
Is. Fischatz	(12d)	=	Zmajan (?), otok, SW Šibenik ¹⁰⁵
Is. Galugiera	(25d)	=	Sveti Andrija, otok, W Dubrovnik
Is. Giupana	(25g)	=	Šipan, otok, NW Dubrovnik
Is. Isto	(06d)	=	Ist. otok, NW Zadar
Is. Jaklan	(24g)	=	Jakljan, otok, NW Dubrovnik
Is. la Mad. ^a del Scarpello	(31-32g)	=	Otok, otok + Gospa od Škrpjela, crkva, W Perast ¹⁰⁶
Is. Lacrona	(27d)	=	Lokrum, otok, S Dubrovnik
Is. Marcana	(27-28d)	=	Mrkan, otok, SW Cavtat
Is. Melada	(07d)	=	Molat, otok, NW Zadar
Is. Mortera	(11g)	=	Murter, otok, NW Šibenik
Is. Planchetta	(20d)	=	Pločica, otok, N Korčula
Is. Pontadura	(07g)	=	Vir, otok, NW Zadar
Is. Premuda	(05d)	=	Premuda, otok, S Lošinj (NW Zadar)
Is. Rivagn	(07d)	=	Rivanj, otok, W Zadar
Is. S. Clemente	(18d)	=	Sv. Klement, otok, E Hvar
Is. S. Giorgio	(32g)	=	Sv. Juraj, otok, W Perast ¹⁰⁷
Is. S. Pietro de' Nembi	(05g)	=	Sveti Petar, otok, SE Lošinj (SE Pula)

¹⁰⁴ Što se točno misli pod Riegerovim "Is. Colomber" teško je ustvrditi. *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio VII. uopće ga ne bilježi. Slično je sa suvremenim pomorskim kartama, čak i kad u romanskom "Colomber" prepoznamo hrvatski toponimski lik "Golubnjak". U svakom slučaju, njegova je pozicija kod Riegera jasna: između Pašmana i Vrgade. Ako se možda radi o nestalom nazivu za otočnu skupinu, a nju se vidi kod Riegera, tada bi u njoj bili: Artina, Gangaro, Gnalić, Kamičić, Kotula Mala, Kotula Vela, Kozina, Obun, Ošljak, Runjava Kotula, Šipnata, Žižanj.

¹⁰⁵ Otok s imenom *Fischatz* ne bilježi niti jedna dostupna stara ili suvremena karta. Prema logici pravca pomorskog puta uočljivoj u Riegera, nakon što parobrod prođe uz južnu stranu otoka Murtera i otočja Kukuljari, ako plovi niz obalu, imat će luke Tribunj i Vodice s lijeve, a otok Kaprije ubrzo će mu biti s desne strane. Budući da mu u nastavku s desne strane dolazi otok Zlarin, a s lijeve se pojavi Kanal sv. Ante, to znači da plovi kroz Zmajanski kanal pa bi nakon njega slijedila Šibenska vrata. U tom slučaju, a on je bjelodan na Riegerovim panoramama, između otoka Kaprija i Zlarina jedino otok Zmajan može biti njegov otok *Fischatz*. Osobito stoga što su u Riegerovu prikazu njegovi otoci *Caprie* i *Fischatz* gotovo integrirani u jedno, što i nije nemoguće s obzirom na predočeni smjer plovidbe. Na kraju, ovdje je vjerojatno riječ o germanizmu, ako se u *Fischatz* kao korijen može prepoznati *Fisch*, der. hrv. *riba*.

¹⁰⁶ Zvijetna crkva pomoraca Gospa od Škrpjela sniještena je na dograđenom otoku pod nazivom Otok. Usp. M. MONTANI, Pomorstvo Perasta u portretima brodova, 1861-1883.

¹⁰⁷ Na nekim suvremenim kartama naziva se i Sv. Đorđe.

Is. S. ^a Catterina	(10g)	=	Sv. Katarina, otok, W Biograd
Is. S. ⁱ Arcangelo	(14d)	=	Arkandel, otok, SE Rogoznica
Is. Sansego	(04d)	=	Susak, otok, SE Pula
Is. Scarda	(06d)	=	Škarda, otok, NW Molat (NW Zadar)
Is. Sestrugn	(07d)	=	Sestrunj, otok, W Zadar
Is. Stradiodo	(38-39g)	=	Stradioti, otoci, S Tivat ¹⁰⁸
Is. Torcola	(19d)	=	Šćedro, otok, S Hvar
Is. Ulbo	(06g)	=	Olib, otok, NW Zadar
Is. Unie	(03g)	=	Unije, otok, SE Pula
Is. Vergada	(11d)	=	Vrgada, otok, SE Zadar
Is. Zirona grande	(15d)	=	Drvenik Veli, otok, SW Trogir
Is. Zirona piccola	(14d)	=	Drvenik Mali, otok, SW Trogir
Isola Brazza	(17d)	=	Brač, otok, SE Split
Isola Curzola	(20d)	=	Korčula, otok, NW Dubrovnik
Isola Meleda	(23-24d)	=	Mljet, otok, W Dubrovnik
Isola Pasman	(10d)	=	Pašman, otok, S Zadar
Isola Slarina	(12-13d)	=	Zlarin, otok, SW Šibenik
Isola Solta	(15-16d)	=	Šolta, otok, SW Split
Isola Ugliano	(09d)	=	Ugljan, otok, W Zadar
Isole de' Lussini	(04g)	=	Lošinjsko otočje, otoci, SE Pula ¹⁰⁹
Isole Spalmadore	(18d)	=	Pakleni otoci, arhipelag, E Hvar ¹¹⁰
Istria	(01g)	=	Istra, poluotok
Kertoli	(39g)	=	Krtole, naselje, S Tivat
Kunski	(04g)	=	Čunski, naselje, NW Mali Lošinj
La Bianca	(31d)	=	Bijela, luka, E Herceg-Novi
La Fontanella	(33-34d)	=	Česmica, izvor vode, SE Kotor ¹¹¹

¹⁰⁸ Stradioti se sastoje od otoka: Cvijetni otok (u narodu poznatiji kao *Otok cvijeća*), Otok (na nekim kartama *Sv. Marko*) i Stradioti.

¹⁰⁹ Misli se na Lošinj kao otok, te na otočje ispred luke Malog Lošinja: Koludarc, Murtar i Zabodaski.

¹¹⁰ Na nekim se kartama novijeg datuma ovi otoci nazivaju "Paklenskim otocima", što bi sugeriralo da su tako nazivani prema "paklu", valjda zbog teške plovidbe kroz njihov istoimeni kanal uzrokovane konfiguracijom terena ali i "nemogućim" vremenskim uvjetima. To ne odgovara povijesnoj istini. Pakleni otoci su dobili ime prema paklini koja se na njima pripremala za potrebe hvarske brodogradnje. Rieger ih, kao i *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio IX, naziva *Isole Spalmadore*, pa je sasvim jasno da i taj naziv u korijenu sadrži tal. *spalmare*, hrv. *namazati*, nakatranirati, budući da je tal. *spalmatura*, hrv. *mazanje*, P. SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 188, u tome je još precizniji: "Spalmadori (sa **d** umjesto **t**), mletački je naziv za toskansko *spalmatore* od *spalmare* - *mazati dno broda*." Konačno, čak i toponim *Pakljena* na Šipanu, a također ga navodi P. SKOK, 188, bolje je rješenje od sadašnjeg naziva ovog arhipelaga uz zapadni dio otoka Hvara. Prema tome, budući da i raniji romanski i sadašnji hrvatski naziv upućuju na brodogradevnu djelatnost koja se sastojala u zaštiti dna broda premazom smole ili katrana, možda bi ih, da se izbjegnju eventualnosti s "paklom", bolje bilo ubuduće zvati Paklinskim otocima.

¹¹¹ Ta se česmica kod V. M. Coronellija naziva *Fontana de Macedonia*, Usp. M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 271, K-264.

La Mad. del Rosario (21g)	=	Korčula. Blažena Djeвица od Ružarija, crkva ¹¹²
Lago Morign (13g)	=	Morinje, uvala, SE Šibenik
Lazzaretto (30g)	=	Herceg-Novi, lazaret
Le Catene (31-32d)	=	Verige, prolaz ¹¹³
Lepetane (38d)	=	Lepetane, luka, N Tivat
Lesina (18g)	=	Hvar, luka, E Hvar (SE Split)
Loggia (18d)	=	Hvar, kazalište ¹¹⁴
Lukoran (08d)	=	Lukoran, luka, E Ugljan
Lussin Piccolo (04d)	=	Mali Lošinj, luka, W Lošinj
Lustiza (37g)	=	Luštica, poluotok, SE Herceg-Novi
Lustiza (39g)	=	Luštica, poluotok, SE Herceg-Novi
M. Cassone (29g)	=	Sv. Košan, brdo, SE Dubrovnik ¹¹⁵
M. Czarovichi (23g)	=	Čarović, brdo, SE Žuljana
M. Desiviglie (31g)	=	Devesilje, brdo, NE Herceg-Novi
M. di Perasto (37g)	=	Sutilija, brdo, NE Perast
M. Dobrastiza (30g)	=	Dobraštica, brdo, N Herceg-Novi
M. Glogovatz (32g)	=	Glogovac, brdo, NW Kotor
M. Glogovatz (36g)	=	Glogovac, brdo, NW Kotor
M. Malanstiza (28g)	=	Malaštica, brdo, E Dubrovnik
M. Marian (15g)	=	Marjan, brdo, W Split
M. Mossor (16g)	=	Mosor, brdo, E Split
M. S. Elia (38g)	=	Sv. Ilija, brdo, NW Kotor
M. S. Sergio e Forte Imperiale (26g)=	=	Srd, brdo + Imperijal, utvrda, N Dubrovnik
M. Schiegniza (28g)	=	Sniježnica, brdo, SE Dubrovnik
M. Sella (33g) ¹¹⁶	=	Lovćen, planina, E Kotor ¹¹⁷
M. Tartaro (12g)	=	Trtar, brdo, NE Šibenik
M. Vermatz (32g)	=	Vrmac, brdo, NE Perast

¹¹² *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, 1975, 833.

¹¹³ Verige su prolaz između zapadnog dijela Boke kotorske i poluotoka Vrmac na njezinu istoku. Obilježene su s Kamenarima na zapadnoj i Lepetanima na istočnoj obali. Vrlo su se često, tijekom povijesti, koristile za onemogućavanje ulaza u unutrašnji dio Boke kotorske. Usp. bilješku 80.

¹¹⁴ Staro je hvarsko kazalište bilo smješteno u naknadno dograđenom katu nad arsenalom.

¹¹⁵ Doduše, prema *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 531, postoji i *Berges Kasson (Casson)*, visok 873 metra, ali je to brdo još dublje u unutrašnjosti, tj. poviše Risna. Pitanje je može li se vidjeti s mjesta koje notira Rieger.

¹¹⁶ Doslovno: "Sedlo", pri čemu se misli na planinsko sedlo.

¹¹⁷ Oronim u Riegerovu obliku ne postoji. S obzirom na njegovo značenje, te logiku Riegerova prikaza, može se jedino izjednačiti s Lovćenom. Nimalo slučajno, nešto dalje to se potkrepljuje i spomenom Štirovnika (*M. Wettergnach* - 33g), najvišeg visa te planine. Međutim, bilo kakvu dvojbu da to jest Lovćen uklanja karta "Skizze des Saunweges von Cataro ...", datirana u 1870. godinu, izdana u kompletu austrougarskih karata 1 : 144.000 pod nazivom "Special-karte des Koenigreiches Dalmatien", izrađenom u bečkom K. und K. Militärisch-geographischen Institute (primjerak u kartografskoj zbirci Povijesnog arhiva u Zadru, sign. 59). Na toj se karti istočno od Kotora bilježi: *Lovcen / Monte Sella* te pored toga još ističe i vrh visok 927 metara.

M. Vipera (21g)	=	Viter, brdo, NE Orebić (W Pelješac) ¹¹⁸
M. Wettergnach (33g)	=	Štirovnik, vis, SE Kotor ¹¹⁹
M. ^{na} di Gospà (35g)	=	Rodenje Blažene Djevice Marije, crkva, N Kotor ¹²⁰
M. ^{te} Maggiore o Caldiera ¹²¹ (02g)	=	Učka, planina, SW Rijeka
M. ^{te} Ossero (03g)	=	Osorčica, brdo, N Lošinj
M. ^{ti} d' Antivari (41d)	=	Rumija, planina
M. ^{ti} del Lit: Ungarico sopra Fiume ¹²² (02g)	=	Gorski kotar, planinski vijenac, N - NE Rijeka
Macarsca (17-18g)	=	Makarska, luka, SE Split
Mad. del Carmine (12g)	=	Gospa od Karmena, crkva, N Vodice ¹²³
Mad. di Prednitz (15d)	=	Gospa Prizidnička, crkva, SE Šolta
Medolino (02g)	=	Medulin, luka, SE Pula
Milna (17d)	=	Milna, luka, W Brač
Monte Biocovo (17g)	=	Biokovo, planina, E Split
Monte Carban (16g)	=	Kozjak, brdo, NE Split
Monte S. Elia (35g)	=	Sv. Ilija, brdo, NW Kotor
Monte S. Elia (37g)	=	Sv. Ilija, brdo, NW Kotor
Monte Suchino (22g)	=	Supine (?), brdo, W Pelješac
Mula, di faccia Cattaro (34d)	=	Muo, promatran iz Kotora ¹²⁴
Mulini (31d)	=	Mlini, naselje, E Herceg-Novi ¹²⁵
Neresi (17g)	=	Nerežišće, naselje, E Brač
Novigliano (10d)	=	Nevidane, naselje, E Pašman ¹²⁶
Orebiccio (22g)	=	Orebić, luka, W Pelješac
P. ^{to} Palazzo (23d)	=	Polače, luka, NW Mljet
P. ^{to} Palermo piccolo (18d)	=	Mala Garška, luka, E Hvar
Pacostiana (10-11g)	=	Pakoštane, luka, SE Biograd
Palazzo di Diocleziano (16d)	=	Split, Dioklecijanova palača, rimskodobni rezidencijalni kompleks
Pasman (10d)	=	Pašman, luka, E Pašman

¹¹⁸ *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer.* 473: *Berg Vipera.*

¹¹⁹ Prema *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio XIII, tako se naziva vrh Štirovnik na planini Lovćen.

¹²⁰ Misli se na marijansku crkvu smještenu poviše mjesta Prčanj. Usp. *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, 1975, 279.

¹²¹ *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio III, upravo Učku naziva *M.^{te} Maggiore*.

¹²² Doslovno: "Planine ugarskog primorja poviše Rijeke". Granicu tog primorja donosi i *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio III.

¹²³ *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer.* 405.

¹²⁴ Na ovom mjestu Rieger počinje pratiti obalnu crtu istočnog dijela poluotoka Vrmac i to smjerom: Kotor - Muo - Prčanj - Donji Stoliv - rt Gospa od Anđela - Verige.

¹²⁵ Naziv je došao od mlinica koje su se nalazile na ušću rijeke Pijjave.

¹²⁶ Nevidane su i u *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio VII, kopneno naselje na Pašmanu, pa mu se stoga daje gornja oznaka kvalitete. Time se, na ovom i drugim mjestima predočuje situacija polovicom 19. stoljeća, koja je mjestimično na obali istočnog Jadrana do danas izmijenjena razvitkom pojedinih naseljenih mjesta.

Penisola Sabioncello (20-21g)	=	Pelješac, poluotok, NW Dubrovnik
Perasto (32g)	=	Perast, luka
Persna (40g)	=	Pržno, naselje, E Budva
Perzagno (36d)	=	Prčanj, luka, NW Kotor
Peterzan (08g)	=	Petrčane, Gornje, naselje, NW Zadar
Petraja (22d)	=	Vrnik, otok, SE Korčula ¹²⁷
Petrera (38-39d)	=	Kamenari, luka, E Herceg-Novi ¹²⁸
Porta Beccherie (08d)	=	Zadar, Vrata klaonice, ulaz u grad ¹²⁹
Porta di Terra ferma (08-09d)	=	Zadar, Foša, luka ¹³⁰
Porta Fiumera (33d)	=	Kotor, Riječna vrata, ulaz u grad
Porta Gordichio (33d)	=	Kotor, Vrata od Gurdića, ulaz u grad
Porta marina (33d)	=	Kotor, Morska vrata, ulaz u grad
Porta Pescaria (27d)	=	Dubrovnik, Vrata od ribarnice, ulaz u grad
Porta Ploce (27g)	=	Dubrovnik, Vrata od Ploča, ulaz u grad
Porto (08g)	=	Zadar, unutrašnja luka ¹³¹
Porto Mandoler (14g)	=	Vinišće, luka, W Split ¹³²
Porto Manera (14d)	=	Sičenica, uvala, S Rogoznica ¹³³
Porto Palermo grande (18d)	=	Vela Garška, luka, E Hvar
Porto Pidocchio (22d)	=	Korčula, Istočna luka, luka ¹³⁴
Porto Rose (30d)	=	Rose, luka, SE Herceg-Novi ¹³⁵
Porto Rose (39g)	=	Rose, luka, SE Herceg-Novi

¹²⁷ Nalazi se u otočnoj skupini uz istočni dio otoka Korčule. To je niz otočića: Badija, Planjak, Kamenjak, Vrnik. Da je *Petraja* kod Riegera otok *Vrnik*, potvrđuje *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 479. Također domaći korčulanski živalj tako ga naziva jer se koristio u kamenoklesarskom obrtu u ranijim povijesnim razdobljima. No, tu je i otok Kamenjak, kako je spomenuto, i s njim ga ne treba zamjenjivati, premda je tal. *petraia*, hrv. *kamenjar*. Naime, taj Kamenjak je nosio romansko ime *Carmignago*, kako donosi *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 479, što je hrvatski naziv u romanskoj grafiji, kojim se obilježilo kvalitetu tla otoka.

¹²⁸ Iznova gotovo do nerazumljivosti sažet prikaz. No, to jesu Kamenari, koji se nalaze na početku prolaza Verige.

¹²⁹ Odnosi se na klaonicu koja se nalazila na SW dijelu zadarskog poluotoka - I. PETRICIOLI, Urbanistički razvoj zadarske luke, *Pomorski zbornik*, sv. II, ed. JAZU, Zagreb 1962, 1461. Njezinu lokaciju daje i J. N. Bellin 1771. na svom planu Zadra. Usp. M. KOZLIČIĆ - V. LOZIĆ, 46.

¹³⁰ Nalazi se SE od zadarskog poluotoka. Pod tim je imenom (*P. di Terra Ferma*) bilježi i V. M. Coronelli 1688. godine. Usp. M. KOZLIČIĆ, *Monumenta cartographica*, 256, K-232; I. PETRICIOLI, Urbanistički razvoj zadarske luke, 1461.

¹³¹ Sve podrobnosti o povijesnim utvrdama i arhitekturi luke kod L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 236-238; I. PETRICIOLI, Urbanistički razvoj zadarske luke, 1453-1467; IDEM, Stari zadarski zdenac za snabdjevanje brodova, *Pomorski zbornik*, sv. 7, Zadar 1969, 545-553.

¹³² Toponim u kojemu ima tal. *mandorlo* = hrv. *badem*. Međutim, budući da ga identično Riegeru imenuje i *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio IX - P.⁶⁰ *Mandoler*, a zemljopisnim položajem odgovara Vinišću, tako ga i treba ubicirati. Takvu ubicaciju potvrđuje i *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 431: *Mandoler-Hafen*.

¹³³ Ovu uvalu kao Maneru poznaje i *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio IX.

¹³⁴ *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 478, bilježi da se *Pedocchio-Hafen* nalazi 1/3 nautičke milje jugo-jugoistočno od Korčule.

¹³⁵ Rose se nalaze na NW dijelu poluotoka Luštica.

Porto S. Nicolò	(06d)	=	Sv. Nikola, luka, SW Olib
Porto Schiavine	(07-08g)	=	Petrčane, Donje, luka, NW Zadar ¹³⁶
Porto Unie	(03d)	=	Unije, luka, W Unije
Postupa	(22g)	=	Postup, naselje, W Pelješac
Progiura	(24d)	=	Prožura, naselje, E Mljet
Promontore	(01g)	=	Premantura, poluotok + naselje, SE Pula
Punta Amica	(08d)	=	Oštri rat, rt, NW Zadar
Punta Colovare	(09g)	=	Kolovare, rt, SE Zadar
Punta Combur	(30d)	=	Kumbor, rt + luka, SE Herceg-Novi
Punta d' Ostro	(29d)	=	Oštra, rt, S Herceg-Novi
Punta d' Ostro	(39-40g)	=	Oštra, rt, S Herceg-Novi
Punta Gruj	(24d)	=	Gruj, rt, E Mljet
Punta la Planca	(14d)	=	Ploča, rt, S Rogoznica
Punta lunga	(23g)	=	Lenga, rt, SW Žuljana
Punta Molonta grande	(28d)	=	Lokvica, rt, SE Dubrovnik ¹³⁷
Punta nera	(02d)	=	Crna punta, rt, NE Pula
Punta Propratna	(23-24g)	=	Prapatna, rt, SE Pelješac ¹³⁸
Punta S. Antonio	(06g)	=	Sv. Ante, rt, S Silba
Punta S. Cassiano	(09g)	=	Podvara, rt, W Sukošan (SE Zadar) ¹³⁹
Punta S. Giovanni	(20g)	=	Sv. Ivan, rt, W Viganj (W Pelješac)
Racische	(20d)	=	Račišće, luka, W Korčula ¹⁴⁰
Ragosniza	(14g)	=	Rogoznica, luka, SE Šibenik
Ragusa	(26g)	=	Dubrovnik, luka
Ragusa vecchia	(27-28g)	=	Cavtat, luka, SE Dubrovnik
Riviera de' 7 Castelli	(15g)	=	Kaštela, skupina naselja, NW Split ¹⁴¹
S. Filippo e Giacomo	(10g)	=	Sv. Filip Jakov, luka, SE Zadar
S. ^a Domenica	(31g)	=	Sv. Nedjelja, rt, NE Herceg-Novi ¹⁴²
S. ^{ta} Domenica	(19g)	=	Sveta Nedilja, luka, E Hvar ¹⁴³
S. ^{ta} Eufemia	(08d)	=	Sutomišćica, luka, E Ugljan ¹⁴⁴

¹³⁶ *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 473-474.

¹³⁷ *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio XIII. Tu se imenuje jedino *Porto di Malonta grande*, tj. Donji Molunat. Ipak, i prema tome je jasno da se ubikacija rta treba izvršiti kao što je učinjeno.

¹³⁸ Na suvremenim pomorskim kartama istim se imenom nazivaju uvala i rt.

¹³⁹ To je zadnji rt prije Sukošana. Kao Podvaru poznaje ga i *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 378.

¹⁴⁰ Smješteno je na sjevernoj obali otoka Korčule.

¹⁴¹ Doslovno: "Rivijera sedam kaštela". Od W prema E to su: Kaštel Štafilić, Kaštel Novi, Kaštel Stari, Kaštel Lukšić, Kaštel Kambelovac, Kaštel Gomilica i Kaštel Sućurac. Za povijesnu arhitekturu Kaštela usp. S. PIPLOVIĆ, *Prostorni preobražaj Kaštela kroz XIX. stoljeće, Kaštelanski zbornik*, sv. 4, Kaštela 1994, 181-194.

¹⁴² Taj se rt nalazi južno od Kamenara, te predstavlja najjužniji rt zapadne strane Boke kotorske na ulazu u prolaz Verige. Vidi bilješku 113.

¹⁴³ Naselje je smješteno uz južnu obalu otoka Hvara. Od grada Hvara udaljeno je 12 km put istoka.

¹⁴⁴ Identično u *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 372.

Salona (16g)	=	Solin, luka, N Split
Sc. Asinello (05d)	=	Ilovik, otok, SE Lošinj (SE Pula)
Sc. di Capo Cesto (13d)	=	Primoštensko otočje, otoci, SW Primošten ¹⁴⁵
Sc. fortificato (18d)	=	Gališnik, otok, S Hvar ¹⁴⁶
Sc. Meran (14d)	=	Merara, otok, S Stari Trogir ¹⁴⁷
Sc. Molonta pic. ^o (29d)	=	Molunat, otok, SW Molunat (SE Dubrovnik)
Sc. Olipa (24g)	=	Olipa, otok, NW Dubrovnik
Sc. Osteria (10g)	=	Oštarije, otok, SE Biograd
Sc. Pettini (27d)	=	Cavtatsko otočje, otoci, W - SW Cavtat ¹⁴⁸
Sc. Proisdo (19d)	=	Proizd, otok, W Korčula
Sc. S. Nicolò (11d)	=	Kukuljari, otoci, S Murter ¹⁴⁹
Sc. Spopiza (14d)	=	Planka, otok, S Rogoznica ¹⁵⁰
Scagliari (34d)	=	Škaljari, naselje, SW Kotor
Scogli Ricci (09-10g)	=	Bisage + Gališnjak + Garmenjak + Ričul, otoci, SE Zadar ¹⁵¹
Scoglio S. Nicolò o della Vergine (40d)	=	Sv. Nikola, otok, S Budva
Sdrelaz (09d)	=	Ždrelac, luka, NW Pašman (S Zadar)
Sebenico (12g)	=	Šibenik, luka
Selve (05g)	=	Silba, luka, W Silba (NW Zadar)
Slarina (12d)	=	Zlarin, luka, NW Zlarin
Solte superiore (16d)	=	Gornje Selo, naselje, SE Šolta ¹⁵²
Sortita dalle Bocche (39-40g)	=	Boka kotorska, izlaz ¹⁵³
Spalato (16g)	=	Split, luka
Squero (21d)	=	Korčula, brodogradilište ¹⁵⁴
Stagnevich (40g)	=	Stanišići, naselje, NE Budva

¹⁴⁵ Što se pod ovim nesanimom misli daje *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio IX. Tamo u otočnu skupinu *Scogli di Capo Cesto* ulaze: Barilac (*Barilaz*), Grbavac (*Gerhovaz*), Jaz (*Simonscogli*), Lukovnjak (*Versutaz*), Lukvenjak (*Lucorgnaz*), Maslinovik (*Maslinovich*), Smokvica (*Smoquizza*), Svilan (*Velichi Sulan*). Otočje od rogozničke Smokvice (Male i Vele) išlo bi pod luku Rogoznicu.

¹⁴⁶ Na otočju Gališniku Austrijanci su 1831. izgradili obalnu bateriju, pa taj otok Rieger stoga zove utvrđenim. Usp. L. BERITIĆ, *Obalna utvrđenja na našoj obali*, 247.

¹⁴⁷ *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio IX: *Sc. Merara*.

¹⁴⁸ Cavtatsko otočje štiti luku Cavtat od NW preko W do SW. To su otoci i hridi: Bobara, Donji Kamen, Hljeb, Mrkanac, Ražnjić, Trava. No Rieger, posebno izdvaja Mrkan, vjerojatno stoga jer je među njima najveći. Usp. Riegerov toponim *Is. Marcana*.

¹⁴⁹ Riegerova lokacija upućuje na prostor južno ili eventualno jugoistočno od otoka Murtera. Tamo otoka koji nosi ime Sv. Nikola nema. Međutim, na SW dijelu otoka Murter postoje crkva i naselje Sv. Nikola. Južnije od tog toponima, jedva jednu nautičku milju daleko, na moru je otočna skupina Kukuljari (Babuljak, Kamičak, Kukuljar, Vodenjak). Slično je na *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio VII. Ovdje se, izgleda, radi o prijenosu imena s obale na obližnje otočje koje je vjerojatno nekad bilo u vlasnosti crkve Sv. Nikole.

¹⁵⁰ Na starijim se kartama redovito zove *Ploča* ili *Pločica*. Sukladno tome i Riegerov rt *Planca* nosi naziv rt *Ploča*.

¹⁵¹ Otočje se nalazi između Sv. Petra (ranije Krmčine) i Turnja.

¹⁵² *Mittelmeer-Handbuch. VI. Teil. Das Adriatische Meer*, 446.

¹⁵³ Tal. *sortita*, hrv. *izlaz*. Ako je prethodno istaknuo ulaz, naravno da je potrebno kazati gdje je i izlaz, budući da se s panoramama nastavlja nakon Boke kotorske.

¹⁵⁴ Zapadno brodogradilište u Korčuli.

Stolivo	(36g)	=	Donji Stoliv, luka, SE Perast
Strada al Montenegro	(32g)	=	put za Crnu Goru
Strada del Montenegro	(33g)	=	put za Crnu Goru
Strada per Budua	(34g)	=	put za Budvu
Stretto delle Porte di Spalato	(17d)	=	Splitska vrata, prolaz, S Split
Sutorina	(29g)	=	Sutorina, naselje, W Herceg-Novi
Teodo	(38g)	=	Tivat, luka, W Kotor
Terstenich	(23g)	=	Trstenik, luka, S Pelješac
Topla	(29g)	=	Topla, luka, W Herceg-Novi
Torre	(16g)	=	Split, Mletački kaštel, utvrda
Torre Boscovich	(41)	=	Boškovićevo kula, utvrda, SE Budva ¹⁵⁵
Torre di Bovo	(08g)	=	Zadar, Vrulja, luka ¹⁵⁶
Torre Mincello	(26g)	=	Dubrovnik, Minčeta, utvrda ¹⁵⁷
Torrette	(10g)	=	Turanj, luka, SE Zadar
Trau	(15g)	=	Trogir, luka, W Split
Trau vecchio	(14g)	=	Stari Trogir, uvala, W Split
Tre Bocconi	(12g)	=	Tribunj, luka, W Šibenik
Tre Sorelle	(35d)	=	Prčanj, Tri sestre, građevina ¹⁵⁸
Triplice Confine	(41g)	=	tromeđa ¹⁵⁹
Ugliano	(08d)	=	Ugljan, otok, W Zadar
Val di Breno	(27g)	=	Srebreno, uvala, SE Dubrovnik
Valle d' Ombla	(26g)	=	Rijeka Dubrovačka, uvala, N Dubrovnik
Valle Giuliana	(23g)	=	Žuljana, zaton, S Pelješac
Vodize	(12g)	=	Vodice, luka, W Šibenik
Voltata alle Catene	(37d)	=	okret oko rta Gospa od Andela, S Perast ¹⁶⁰

¹⁵⁵ Toponim se bilježi jedino u *Nautički vodič Jadrana*, Zagreb 1975, karta XVII. Na karti Bar - Ulcinj, 217, mjerilo 1 : 80.000, izdanje Hidrografskog instituta, Split, to je položaj Crni rt, NW Bar.

¹⁵⁶ Doslovno: "Utvrdna za stoku". Radi se u biti o skeli za utovar stoke koja se nalazila u istočnom dijelu Brodarice, tj. unutar današnjeg Zadra. Usp. I. PETRICIOLI, Urbanistički razvoj zadarske luke, 1461-1462.

¹⁵⁷ O ovoj i drugim utvrdama Dubrovnika i njegove okolice, te dubrovačkoj luci, detaljno L. BERITIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, 252-254; IDEM, Urbanizam dubrovačkih luka, *Pomorski zbornik*, sv. II, ed. JAZU, Zagreb 1962, 1383-1392; A. NIČETIĆ, *Povijest dubrovačke luke*, Dubrovnik 1996, *passim*.

¹⁵⁸ Toponim se prvi put bilježi oko 1500. godine kad se Prčanj naziva "villa Trium Sororum seu Parzagni" (selo Triju sestara ili Prčanj). Usp. N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, 344-349; IDEM, Prčanj - pomorsko naselje, *Pomorski zbornik*, ed. JAZU, sv. II, Zagreb 1962, 1885. O legendi vezanoj uz toponim podrobnije u bilješki 70.

¹⁵⁹ Prema *Carta di cabottaggio del mare Adriatico*, Foglio XIII, tromeđa Austrije, Crne Gore i Osmanskog Carstva bila je jugoistočno od Budve, iza Sv. Nedelje. Na karti Bar - Ulcinj, 217, mjerilo 1 : 80.000, izdanje Hidrografskog instituta, Split, to je položaj Petrovca (ili Petrovca na moru, kako to donose druge suvremene karte). Ta je granica, odlukom Berlinskog kongresa 1878. pomaknuta do Spiča. To potvrđuje H. Kiepertova karta "Die neuen Grenzen auf der Balkan-Halbinsel nach den Bestimmungen der Vertrages vom Berlin vom 13 Juli 1878", edit. D. Reimer, Berlin, 1878. (Ratni arhiv, Beč, sign. B-III-c 43). Drugim riječima, u doba tiskanja Riegerovih panorama Dalmacije jugoistočna granica Austro-Ugarske nalazila se kod Petrovca.

¹⁶⁰ Ovaj okret znači obalnu plovidbu od rta Gospa od Andela, zatim pored Lepetana, Opatova, Tivta, poluotoka Luštica (koji je na Riegerovu prikazu nesrazmjerno sažet) do rta Mirište na izlazu iz Boke kotorske.

Voltata dalla S. ^{da} Punta di Perzagno (36d)= Punta Tomovića, rt, SE Donji Stoliv ¹⁶¹	
Zara (08g)	= Zadar, luka
Zara Vecchia (10g)	= Biograd, luka, SE Zadar
Zaton (08g)	= Zaton, luka, NW Zadar
Zupari (27g)	= Kupari, naselje, SE Dubrovnik

---

¹⁶¹ Doslovno: "Okret oko drugog prčanjskog rta". Iz Prčnja put Donjeg Stoliva u pravcu NW dva su rta: Markov i Punta Tomovića (V. ULJAREVIĆ - A. TOMIĆ, Ribarske poste u Kotorskom i Risanskom zalivu, 101-102. Nr. 26, 36). Rieger nedvojbeno uzima u obzir upravo te rtove. Naime, ako se nakon utvrde na rtu Gospa od Anđela (kod Riegera *Cast. le Catene*) vidi poluotok Luštica (*Lustiza*), a tamo gdje bilježi da se vrši okret (*voltata*) u daljini će biti Kotor (*Cattaro*), koji, budući da se ne vidi, on stavlja u zagradu, to se može protumačiti jedino na već istaknuti način. Preciznije, ovdje se misli na nastavak prethodne plovidbe: Prčanj - Donji Stoliv - rt Gospa od Anđela.

B. Suvremene inačice prema Riegerovom zemljopisnom nazivlju

Arkandel, otok, SE Rogoznica	=	Is. S. ' Arcangelo (14d)
Babino Polje, naselje, W Mljet	=	Babinopolie (24d)
Banj, luka, NW Pašman (S Zadar)	=	Bagno (09d)
Baošić, luka, SE Herceg-Novi	=	Baucich (31d)
Bečići, naselje, E Budva	=	Boschizi (40g)
Bibinje, luka, SE Zadar	=	Bibigne (09g)
Bijela, luka, E Herceg-Novi	=	La Bianca (31d)
Biograd, luka, SE Zadar	=	Zara Vecchia (10g)
Biokovo, planina, E Split	=	Monte Biocovo (17g)
Bisage + Gališnjak + Garmenjak + Ričul, otoci, SE Zadar	=	Scogli Ricci (09-10g)
Blato, naselje, E Korčula	=	Blatta (20d)
Blato, naselje, W Mljet	=	Blata (23d)
Boka kotorska, izlaz	=	Sortita dalle Bocche (39-40g)
Boka kotorska, ulaz	=	Entrata nelle Bocche di Cattaro (29d)
Bol, luka, S Brač	=	Bol (17d)
Borak, naselje, W Pelješac	=	Boric (22g)
Boškovićevo kula, utvrda, SE Budva	=	Torre Boscovich (41)
Brač, otok, SE Split	=	Isola Brazza (17d)
Budva, groblje	=	Cimitero (40d)
Budva, luka	=	Budua (40g)
Budva, luka	=	Il Porto dietro la Città (40d)
Cavtat, luka, SE Dubrovnik	=	Ragusa vecchia (27-28g)
Cavtatsko otočje, otoci, W - SW Cavtat	=	Sc. Pettini (27d)
Cres, otok, S Rijeka	=	Is. Cherso (02g)
Crna punta, rt, NE Pula	=	Punta nera (02d)
Čarović, brdo, SE Žuljana	=	M. Czarovichi (23g)
Česnica, izvor vode, SE Kotor	=	La Fontanella (33-34d)
Čiovo, otok, SE Trogir	=	Is. Bua (15g)
Čunski, naselje, NW Mali Lošinj	=	Kunski (04g)
Daksa, otok, W Dubrovnik	=	Deca, Sc. fortificato (25-26g)
Devesilje, brdo, NE Herceg-Novi	=	M. Desiviglie (31g)
Diklo, luka, NW Zadar	=	Diclo (08g)
Dingač, naselje, W Pelješac	=	Dingach (22g)
Dobraštica, brdo, N Herceg-Novi	=	M. Dobrastiza (30g)
Dobrota, luka, N Kotor	=	Dobrotà (32d)
Donje polje, polje, SE Šibenik	=	Campo d' abasso (13g)
Donji Stoliv, luka, SE Perast	=	Stolivo (36g)
Drvenik Mali, otok, SW Trogir	=	Is. Zirona piccola (14d)
Drvenik Veli, otok, SW Trogir	=	Is. Zirona grande (15d)

Dubrovnik, Kula Mula, utvrda	=	Forte Mollo (26-27d)	
Dubrovnik, Lovrijenac, utvrda	=	Forte S. Lorenzo (26d)	
Dubrovnik, luka	=	Ragusa (26g)	
Dubrovnik, Minčeta, utvrda	=	Torre Mincello (26g)	
Dubrovnik, Pile, utvrda + Vrata od Pila, ulaz u grad=Borgo e Porta Pille			(26d)
Dubrovnik, Revelin, utvrda	=	Forte Leveroni (26d)	
Dubrovnik, trgovište	=	Il Bazar (27g)	
Dubrovnik, Vrata od Ploča, ulaz u grad	=	Porta Ploce (27g)	
Dubrovnik, Vrata od ribarnice, ulaz u grad	=	Porta Pescaria (27d)	
Đenovići, luka, SE Herceg-Novi	=	Gionovich (31d)	
Fenoliga, otok, SE Pula	=	Is. Felonica (01d)	
Gališnik, otok, S Hvar	=	Sc. fortificato (18d)	
Glogovac, brdo, NW Kotor	=	M. Glogovatz (32g)	
Glogovac, brdo, NW Kotor	=	M. Glogovatz (36g)	
Goli, brdo, S Labin (NE Pula)	=	Altire d' Albona (02g)	
Golubnjak (?), otok, SE Murter	=	Is. Colomber (10-11d)	
Gornje Selo, naselje, SE Šolta	=	Solte superiore (16d)	
Gorski kotar, planinski vijenac, N - NE Rijeka	=	M. ^u del Lit. Ungarico sopra Fiume	(02g)
Gospa od Anđela, utvrda, S Perast	=	Cast. le Catene (37d)	
Gospa od Karmena, crkva, N Vodice	=	Mad. del Carmine (12g)	
Gospa Prizidnička, crkva, SE Šolta	=	Mad. di Prednitz (15d)	
Grado - rt Kumpar, 60 nautičkih milja	=	(Migl: marit. da 60 al Grado)	(01d)
Grebeni, otoci, SW Trogir	=	I. Pettini (15g)	
Grebeni, Zapadni + Srednji + Južni, otoci, S Silba (NW Zadar)			= I. Pettini (06d)
Gruž, luka, NW Dubrovnik	=	Baja di Gravosa (26g)	
Gruj, rt, E Mljet	=	Punta Grui (24d)	
Herceg-Novi, Kopnena tvrđava, utvrda	=	Forte di terra (30g)	
Herceg-Novi, Kopnena tvrđava, utvrda	=	Forte di terra (39d)	
Herceg-Novi, lazaret	=	Lazzaretto (30g)	
Herceg-Novi, luka	=	Castelnuovo (30d)	
Herceg-Novi, luka	=	Castelnuovo (39d)	
Herceg-Novi, Morska tvrđava, utvrda	=	Forte di mare (29-30d)	
Herceg-Novi, Španjola, utvrda	=	Forte Spagnolo (39d)	
Herceg-Novi, Španjola, utvrda	=	Forte Spagnuolo (30g)	
Hvar, franjevački samostan	=	Convento (19d)	
Hvar, kazalište	=	Loggia (18d)	
Hvar, luka, E Hvar (SE Split)	=	Lesina (18g)	
Hvar, Španjol, utvrda	=	Forte Spagnuolo (18g)	
Hvar, Sv. Nikola, utvrda	=	Forte S. Nicolò (18-19g)	
Ilovik, otok, SE Lošinj (SE Pula)	=	Sc. Asinello (05d)	
Ist, otok, NW Zadar	=	Is. Isto (06d)	

Istra, poluotok	=	Istria (01g)
Jadrovac, naselje, SE Šibenik	=	Cast. Andreis (13g)
Jakljan, otok, NW Dubrovnik	=	Is. Jaklan (24g)
Kamenari, luka, E Herceg-Novri	=	Petrera (38-39d)
Kamenjak, otok, SE Korčula	=	Petraja (22d)
Kaprije, otok, SW Šibenik	=	Is. Caprie (12d)
Kaštela, skupina naselja, NW Split	=	Riviera de' 7 Castelli (15g)
Klis, naselje, NE Split	=	Clissa (16g)
Koločep, otok, NW Dubrovnik	=	Is. Calamata (25g)
Kolovare, rt, SE Zadar	=	Punta Colovare (09g)
Korčula, Blažena Djevica od Ružarija, crkva	=	La Mad. del Rosario (21g)
Korčula, brodogradilište	=	Squero (21d)
Korčula, Istočna luka, luka	=	Porto Pidocchio (22d)
Korčula, luka, NE Korčula	=	Curzola (21d)
Korčula, otok, NW Dubrovnik	=	Isola Curzola (20d)
Korčula, Sv. Vlaho, utvrda	=	Forte S. Biagio (21d)
Korita, naselje, E Mljet	=	Corilla (24d)
Kotor, luka	=	(Cattaro) (36g)
Kotor, luka	=	Cattaro (33g)
Kotor, Morska vrata, ulaz u grad	=	Porta marina (33d)
Kotor, Riječna vrata, ulaz u grad	=	Porta Fiumera (33d)
Kotor, Sv. Ivan, utvrda	=	Forte S. Giovanni (33g)
Kotor, trgovište	=	Bazar (33d)
Kotor, Vrata od Gurdića, ulaz u grad	=	Porta Gordichio (33d)
Kozjak, brdo, NE Split	=	Monte Carban (16g)
Krapanj, otok, SE Šibenik	=	Crapano (13g)
Krtole, naselje, S Tivat	=	Kertoli (39g)
Kukuljari, otoci, S Murter	=	Sc. S. Nicolò (11d)
Kumbor, rt + luka, SE Herceg-Novri	=	Punta Combur (30d)
Kumpar, rt, E Pula	=	Capo Compare fuori di Pola (01g)
Kupari, naselje, SE Dubrovnik	=	Zupari (27g)
Kuti, luka, E Herceg-Novri	=	Cutti (30g)
Kvarner, zaljev, S Rijeka	=	Carnero (02d)
Lenga, rt, SW Žuljana	=	Punta lunga (23g)
Lepetane, luka, N Tivat	=	Lepetane (38d)
Lokrum, Fort Royal, utvrda	=	Forte S. Marco (27d)
Lokrum, otok, S Dubrovnik	=	Is. Lacrona (27d)
Lokvica, rt, SE Dubrovnik	=	Punta Molonta grande (28d)
Lopud, otok, W Dubrovnik	=	Is. di mezzo (25d)
Lošinjsko otočje, otoci, SE Pula	=	Isole de' Lussini (04g)
Lovćen, planina, E Kotor	=	M. Sella (33g)

Lukavci, hridi, SE Hvar	=	Is. Bacili (19d)
Lukoran, luka, E Ugljan	=	Lukoran (08d)
Luštica, poluotok, SE Herceg-Novi	=	Lustiza (37g)
Luštica, poluotok, SE Herceg-Novi	=	Lustiza (39g)
Makarska, luka, SE Split	=	Macarsca (17-18g)
Mala Garška, luka, E Hvar	=	P. ^{to} Palermo piccolo (18d)
Malaštica, brdo, E Dubrovnik	=	M. Malanstiza (28g)
Mali Lošinj, luka, W Lošinj	=	Lussin Piccolo (04d)
Marjan, brdo, W Split	=	M. Marian (15g)
Medulin, luka, SE Pula	=	Medolino (02g)
Medulinski zaljev, zaljev, SE Pula	=	Golfo di Medolino (02d)
Merara, otok, S Stari Trogir	=	Sc. Meran (14d)
Milna, luka, W Brač	=	Milna (17d)
Mlini, naselje, E Herceg-Novi	=	Mulini (31d)
Mljet, otok, W Dubrovnik	=	Isola Meleda (23-24d)
Molat, otok, NW Zadar	=	Is. Melada (07d)
Molunat, otok, SW Molunat (SE Dubrovnik)	=	Sc. Molonta pic. ^o (29d)
Morinje, uvala, SE Šibenik	=	Lago Morign (13g)
Mosor, brdo, E Split	=	M. Mossor (16g)
Mrkan, otok, SW Cavtat	=	Is. Marcana (27-28d)
Muo, promatran iz Kotora	=	Mula, di faccia Cattaro (34d)
Murter, otok, NW Šibenik	=	Is. Mortera (11g)
Nerežišće, naselje, E Brač	=	Neresi (17g)
Neretvanski kanal, kanal, SE Split	=	Canale di Narenta (19-20g)
Nevidane, naselje, E Pašman	=	Novigliano (10d)
okret oko rta Gospa od Andela, S Perast	=	Voltata alle Catene (37d)
Olib, otok, NW Zadar	=	Is. Ulbo (06g)
Olipa, otok, NW Dubrovnik	=	Sc. Olipa (24g)
Orebić, luka, W Pelješac	=	Orebiccio (22g)
Osorčica, brdo, N Lošinj	=	M. ^{te} Ossero (03g)
Oštarije, otok, SE Biograd	=	Sc. Osteria (10g)
Oštra glavica, brdo, N Dubrovnik	=	Ilina Kita o M. ^{te} Puntito (24-25g)
Oštra, rt, S Herceg-Novi	=	Punta d' Ostro (29d)
Oštra, rt, S Herceg-Novi	=	Punta d' Ostro (39-40g)
Oštri rat, rt, NW Zadar	=	Punta Amica (08d)
Otok, otok + Gospa od Škrpjela, crkva, W Perast	=	Is. la Mad. ^a del Scarpello (31-32g)
Pakleni kanal, kanal, E Hvar	=	Canale di Lesina (17-18g)
Pakleni otoci, arhipelag, E Hvar	=	Isole Spalmadore (18d)
Pakoštane, luka, SE Biograd	=	Pacostiana (10-11g)
Pašman, luka, E Pašman	=	Pasman (10d)
Pašman, otok, S Zadar	=	Isola Pasman (10d)

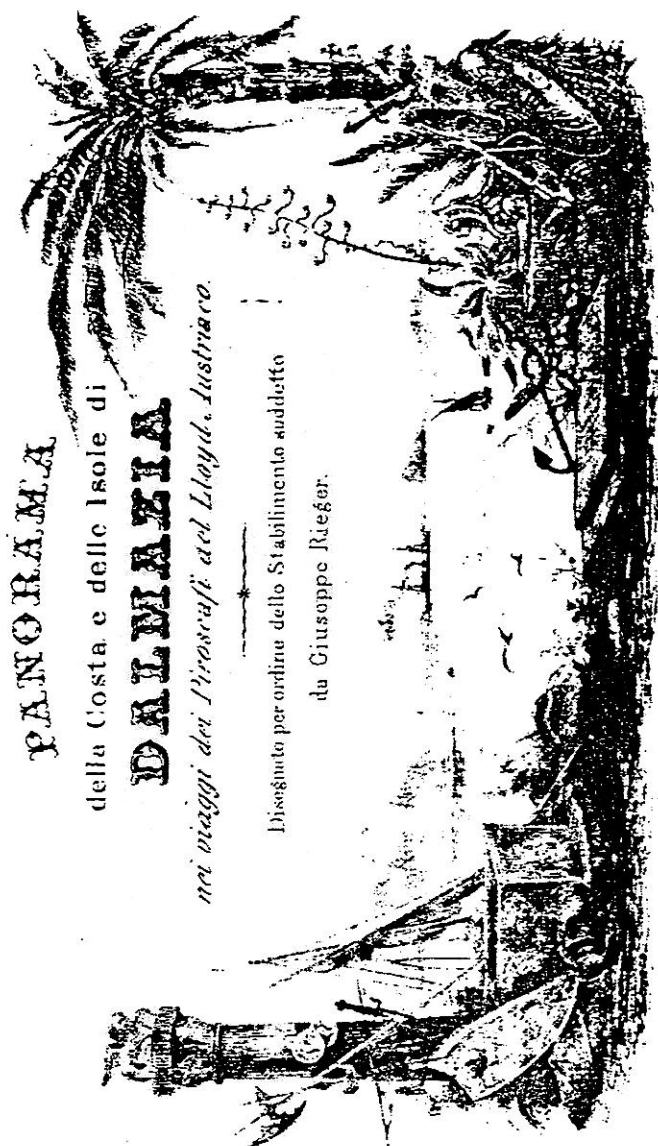
Pelješac, poluotok, NW Dubrovnik =	Penisola Sabioncello (20-21g)
Perast, luka =	Perasto (32g)
Petrčane, Donje, luka, NW Zadar =	Porto Schiavine (07-08g)
Petrčane, Gornje, naselje, NW Zadar =	Peterzan (08g)
Planka, otok, S Rogoznica =	Sc. Spopiza (14d)
Ploča, rt, S Rogoznica =	Punta la Planca (14d)
Pločica, otok, N Korčula =	Is. Planchetta (20d)
plovidba prema Prčnju =	Girata del Canale (33d)
Podvara, rt, W Sukošan (SE Zadar) =	Punta S. Cassiano (09g)
pogled iz Perasta =	Di faccia Perasto (37d)
Polače, luka, NW Mljet =	P. ^{to} Palazzo (23d)
Porer, svjetionik, SE Pula =	Fanale Porer (01d)
Postup, naselje, W Pelješac =	Postupa (22g)
Pržno, naselje, E Budva =	Persna (40g)
Prapratna, rt, SE Pelješac =	Punta Prapratna (23-24g)
Prčanj, luka, NW Kotor =	Perzagno (36d)
Prčanj, Tri sestre, građevina =	Tre Sorelle (35d)
prčanjaska obala promatrana iz Dobrote =	Di faccia a Dobrota (35d)
Premantura, poluotok + naselje, SE Pula =	Promontore (01g)
Premuda, otok, S Lošinj (NW Zadar) =	Is. Premuda (05d)
Primošten, luka, S Šibenik =	Capo Cesto (13g)
Primoštensko otočje, otoci, SW Primošten =	Sc. di Capo Cesto (13d)
Privlaka, luka, NW Zadar =	Brevlaqua (07g)
Prožura, naselje, E Mljet =	Progiura (24d)
Proizd, otok, W Korčula =	Sc. Proisdo (19d)
Punta Tomovića, rt, SE Donji Stoliv =	Voltata dalla S. ^{ta} Punta di Perzagno (36d)
put za Budvu =	Strada per Budva (34g)
put za Crnu Goru =	Strada al Montenegro (32g)
put za Crnu Goru =	Strada del Montenegro (33g)
Račišće, luka, W Korčula =	Racische (20d)
Ražnjić, rt, E Korčula =	Capo Speo (22d)
Rijeka Dubrovačka, uvala, N Dubrovnik =	Valle d' Ombla (26g)
Rivanj, otok, W Zadar =	Is. Rivagn (07d)
Rođenje Blažene Djevice Marije, crkva, N Kotor =	M. ^{na} di Gospà (35g)
Rogoznica, luka, SE Šibenik =	Ragosniza (14g)
Rose, luka, SE Herceg-Novi =	Porto Rose (30d)
Rose, luka, SE Herceg-Novi =	Porto Rose (39g)
Rumija, planina =	M. ^{ti} d' Antivari (41d)
Savina, samostan, E Herceg-Novi =	Conv. Savina (30g)
Savina, samostan, E Herceg-Novi =	Conv. Savina (39d)
Sestrunj, otok, W Zadar =	Is. Sestrugn (07d)

Sičenica, uvala, S Rogoznica	=	Porto Manera (14d)
Silba, luka, W Silba (NW Zadar)	=	Selve (05g)
Sniježnica, brdo, SE Dubrovnik	=	M. Schiegniza (28g)
Solin, luka, N Split	=	Salona (16g)
Split, Dioklecijanova palača.		
rimskodobni rezidencijalni kompleks	=	Palazzo di Diocleziano (16d)
Split, Gripe, utvrda	=	Forte Gripi (16g)
Split, luka	=	Spalato (16g)
Split, Mletački kaštel, utvrda	=	Torre (16g)
Split, Poljud, franjevački samostan	=	Conv. Paludi (15-16g)
Split, Sv. Dujam, katedrala	=	Duomo (16g)
Splitska vrata, prolaz, S Split	=	Stretto delle Porte di Spalato (17d)
Splitski kanal, kanal, S Split	=	Canale della Brazza (16-17g)
Srakane Vele + Srakane Male, otoci, SE Pula	=	Is. Canidole grande e piccola (03d)
Srd, brdo + Imperijal, utvrda, N Dubrovnik	=	M. S. Sergio e Forte Imperiale (26g)
Srebreno, uvala, SE Dubrovnik	=	Val di Breno (27g)
Stanišići, naselje, NE Budva	=	Stagnevich (40g)
Stari Trogir, uvala, W Split	=	Trau vecchio (14g)
Stradioti, otoci, S Tivat	=	Is. Stradiodo (38-39g)
Supine (?), brdo, W Pelješac	=	Monte Suchino (22g)
Susak, otok, SE Pula	=	Is. Sansego (04d)
Sutilija, brdo, NE Perast	=	M. di Perasto (37g)
Sutomšćica, luka, E Ugljan	=	S. ^{ia} Eufemia (08d)
Sutorina, naselje, W Herceg-Novi	=	Sutorina (29g)
Sv. Ante, rt, S Silba	=	Punta S. Antonio (06g)
Sv. Benedikt, samostan, NW Tkon (E Pašman)	=	Convento (10d)
Sv. Filip Jakov, luka, SE Zadar	=	S. Filippo e Giacomo (10g)
Sv. Ilija, brdo, NW Kotor	=	M. S. Elia (38g)
Sv. Ilija, brdo, NW Kotor	=	Monte S. Elia (35g)
Sv. Ilija, brdo, NW Kotor	=	Monte S. Elia (37g)
Sv. Ivan, rt, W Viganj (W Pelješac)	=	Punta S. Giovanni (20g)
Sv. Jakov, samostan, SE Dubrovnik	=	Conv. ^o S. Giacomo (27g)
Sv. Juraj, otok, W Perast	=	Is. S. Giorgio (32g)
Sv. Katarina, otok, W Biograd	=	Is. S. ^a Catterina (10g)
Sv. Klement, otok, E Hvar	=	Is. S. Clemente (18d)
Sv. Košan, brdo, SE Dubrovnik	=	M. Cassone (29g)
Sv. Mihovil, utvrda, W Ugljan	=	Castello S. Michele (08d)
Sv. Nedjelja, rt, NE Herceg-Novi	=	S. ^a Domenica (31g)
Sv. Nikola, luka, SW Olib	=	Porto S. Nicolò (06d)
Sv. Nikola, otok, S Budva	=	Scoglio S. Nicolò o della Vergine (40d)
Sv. Nikola, utvrda, SW Šibenik	=	Forte S. Nicolò (12d)

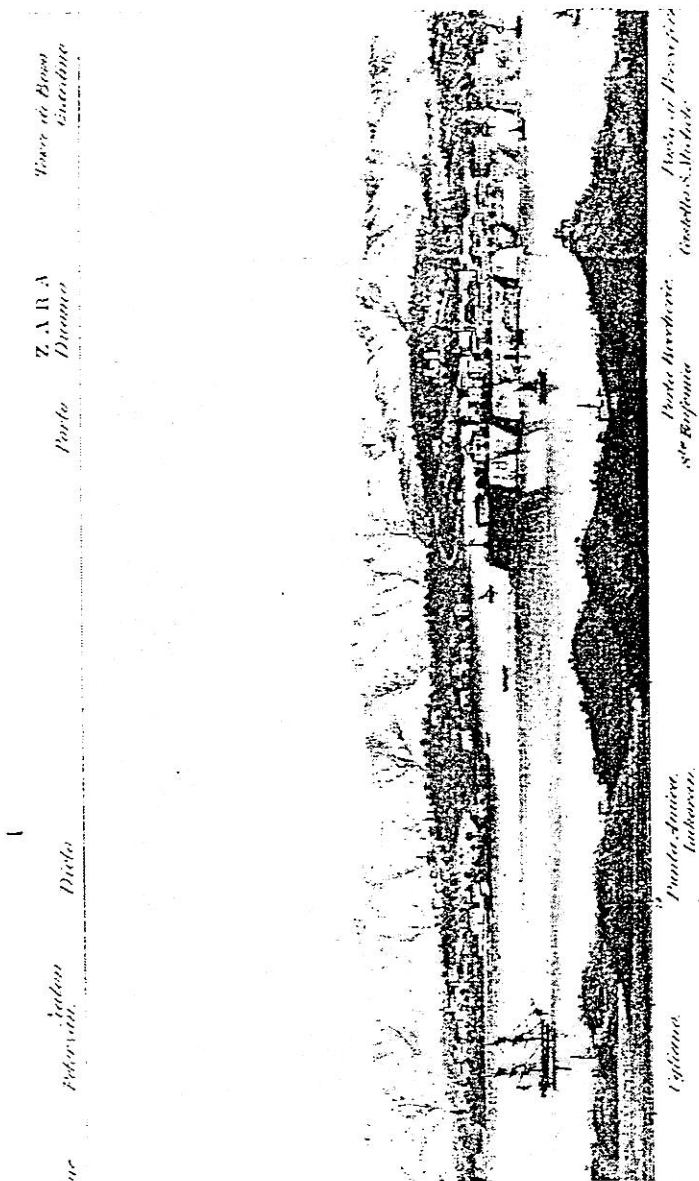

Sv. Stefan, utvrda, SE Budva	=	Cast. Stefania (40g)
Sv. Trojstvo, samostan, E Herceg-Novi	=	Conv. S. ^a Trinità (30g)
Sv. Trojstvo, utvrda, SE Kotor	=	Forte S. Trinità (34g)
Sveta Nedilja, luka, E Hvar	=	S. ^{ta} Domenica (19g)
Sveti Andrija, otok, W Dubrovnik	=	Is. Galugiera (25d)
Sveti Petar, otok, SE Lošinj (SE Pula)	=	Is. S. Pietro de' Nembì (05g)
Šćedro, otok, S Hvar	=	Is. Torcola (19d)
Šibenik, luka	=	Sebenico (12g)
Šibenik, Šubićevac, utvrda	=	Forte il Barone (12g)
Šibenik, Sv. Ivan, utvrda	=	Forte S. Giovanni (12g)
Šipanj, otok, NW Dubrovnik	=	Is. Giupana (25g)
Škaljari, naselje, SW Kotor	=	Scagliari (34d)
Škarda, otok, NW Molat (NW Zadar)	=	Is. Scarda (06d)
Šolta, otok, SW Split	=	Isola Solta (15-16d)
Štirovnik, vis, SE Kotor	=	M. Wettergnach (33g)
Tivat, luka, W Kotor	=	Teodo (38g)
Tkon, luka, E Pašman	=	Con (10d)
Topla, luka, W Herceg-Novi	=	Topla (29g)
Tribunj, luka, W Šibenik	=	Tre Bocconi (12g)
Trogir, luka, W Split	=	Trau (15g)
tromeda	=	Triplice Confine (41g)
Trstenik, luka, S Pelješac	=	Terstenich (23g)
Trtar, brdo, NE Šibenik	=	M. Tartaro (12g)
Turanj, luka, SE Zadar	=	Torrette (10g)
Učka, planina, SW Rijeka	=	M. ^{te} Maggiore o Caldiera (02g)
Ugljan, otok, W Zadar	=	Isola Ugliano (09d)
Ugljan, otok, W Zadar	=	Ugliano (08d)
Unije, luka, W Unije	=	Porto Unie (03d)
Unije, otok, SE Pula	=	Is. Unie (03g)
Vela Garška, luka, E Hvar	=	Porto Palermo grande (18d)
Vela vrata, prolaz, S Rijeka	=	Canal di Farasina (02d)
Velebit, planina	=	Catena dei Monti Velebich (06g)
Veliki Vratnik, prolaz, NW Dubrovnik	=	Bocche false (24g)
Verige, prolaz	=	Le Catene (31-32d)
Vinišće, luka, W Split	=	Porto Mandoler (14g)
Vir, otok, NW Zadar	=	Is. Pontadura (07g)
Viter, brdo, NE Orebić (W Pelješac)	=	M. Vipera (21g)
Vodice, luka, W Šibenik	=	Vodize (12g)
Vrgada, otok, SE Zadar	=	Is. Vergada (11d)
Vrmac, brdo, NE Perast	=	M. Vermatz (32g)
Zablaće, Sv. Ivan Krstitelj, crkva, SW Šibenik	=	Chiesa privata (12-13d)

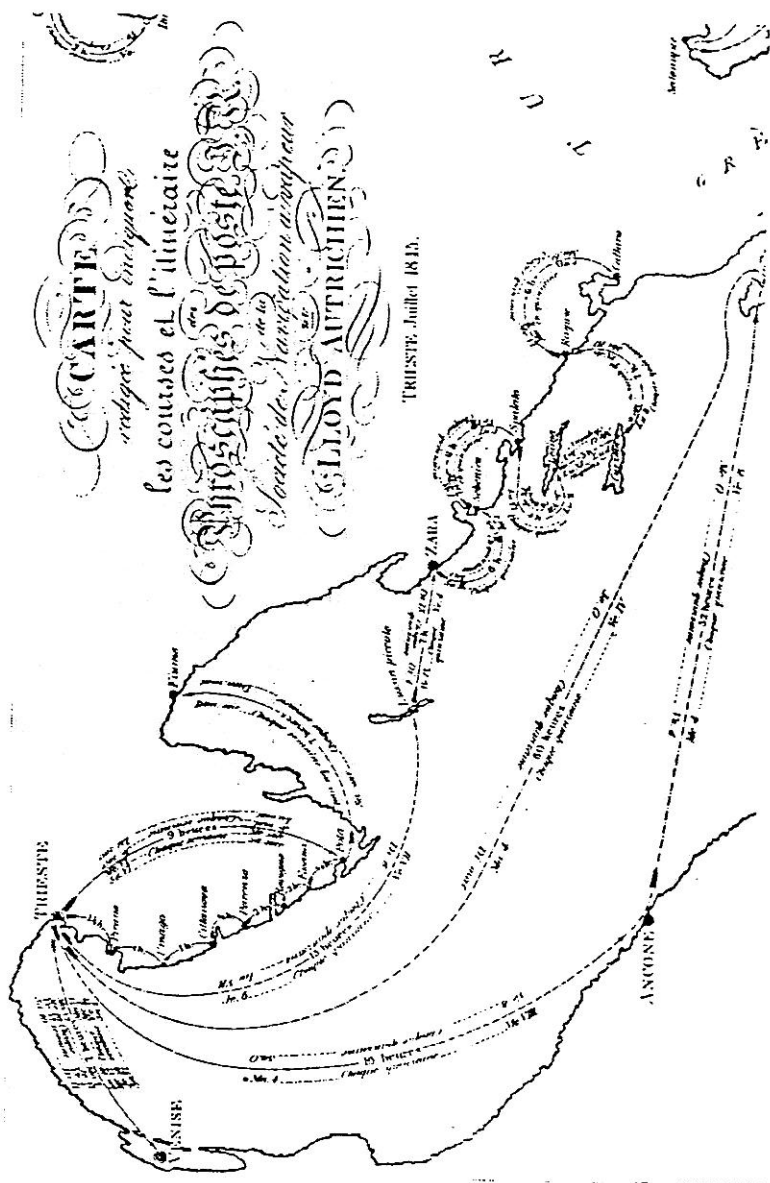
Zadar, Arbanasi, gradska četvrt	=	Albanesi (09g)
Zadar, Foša, luka	=	Porta di Terra ferma (08-09d)
Zadar, luka	=	Zara (08g)
Zadar, polje	=	Giardino (08g)
Zadar, Sv. Stošija, katedrala	=	Duomo (08g)
Zadar, unutrašnja luka	=	Porto (08g)
Zadar, Vrata klaonice, ulaz u grad	=	Porta Beccherie (08d)
Zadar, Vrulja, luka	=	Torre di Bovo (08g)
Zaton, luka, NW Zadar	=	Zaton (08g)
Zlarin, luka, NW Zlarin	=	Slarina (12d)
Zlarin, otok, SW Šibenik	=	Isola Slarina (12-13d)
Zmajan (?), otok, SW Šibenik	=	Is. Fischatz (12d)
Ždrelac, luka, NW Pašman (S Zadar)	=	Sdrelaz (09d)
Žuljana, zaton, S Pelješac	=	Valle Giuliana (23g)

Sl. 1 Naslovnica Riegerova djela s panoramama Dalmacije

Sl. 2 Panorama Zadra u Riegerovu djelu

Sl. 3 Lloydova parobrodarska pruga Trst - Boka na karti iz 1845. god.

Mithad Kozličić: REIGER'S PANORAMAS OF DALMATIA

Summary

Reiger's works *COSTA OCCIDENTALE /DELL'ISTRIA/ disegnata per ordine del Lloyd austriaco* and *PANORAMA/ della Costa e delle Isole di/ DALMAZIA/ nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco* both of which were published a number of times in Trieste since the middle of the 19th century have not so far been valorised by scholars. Since we are dealing here with very valuable panoramic representations of the coastline which, in addition, possess a certain artistic quality, the author draws attention to those which give a panoramic depiction of the Dalmatian coast. The investigation shows that in constructing his panoramas Reiger relied upon the official maritime cartography which was available to him, primarily on the Milan *Atlas* for navigators from 1822-1823 as well as on other navigation textbooks. In this sense, his panoramas are a valuable source for familiarizing ourselves with the coastal toponymy of that time from cape Kumpar near Pola almost to Spič which at the time constituted the Lloyd steamship line connecting these points and the most important ports between them. In addition, his panoramas offer other data of importance for the history of navigation such as, without doubt, its relevance for establishing the degree of poleogenesis of the seaports on the Croatian Adriatic sea of the time. In order to gain these new insights it was necessary to investigate this valuable document. The text offers the essential findings of the analysis.